

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

КУЧУК АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

**ПРАВО В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ:
ПРАВОВИЙ ДИСКУРС**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2023

**УДК 340
К95**

Рецензенти:

Добробог Л. М., доктор юридичних наук, професор (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ);

Білозьоров Є. В., кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія внутрішніх справ)

К95Кучук А. М.

Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : монографія / А. М. Кучук. — Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. — 130 с.

ISBN 978-617-8263-09-6

Монографія є своєрідним дискурсом, у якому висвітлюється загально правова проблематика сучасної правничої науки. Зосереджено увагу на питаннях розуміння права, людських правах, правах дитини, а також проблемах зміни парадигми сприйняття категорій конституційного права (як самого конституційного права, так і конституціоналізму, конституції, системи конституційного права, принципів конституційного права). Зазначені тематики розкриваються через призму цінностей західної правової культури та в контексті «європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України».

УДК 340

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ПРАВО: У ПОШУКАХ ДЕФІНІЦІЇ	8
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВИЙ АЦЕНТРИЗМ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	22
РОЗДІЛ 3 ЛЮДСЬКІ ПРАВА ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ПРАВА	38
РОЗДІЛ 4 ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	53
РОЗДІЛ 5 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЧИННИК ЗМІН НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА	82
РОЗДІЛ 6 ПРАВА ДИТИНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ	94

КУЧУК А. М.

Право в умовах постмодерну: правовий дискурс

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	104
ДОДАТКИ	113

ВСТУП

Початок XXI століття став для всього світу черговим випробуванням. Війна, розпочата Росією проти Грузії у 2008 році, стала першим викликом для світової спільноти, визначивши можливі відповіді (чи їх відсутність) міжнародних інститутів забезпечення миру у світі.

Не можна не згадати і певне пасивне сприйняття міжнародною спільнотою анексію у 2014 році Росією Автономної Республіки Крим та частини Донецької і Луганської областей – частини території України. Уже на той час можна було зробити певні висновки щодо необхідності переосмислення діючих міжнародних інститутів забезпечення правопорядку в світі.

Розпочата Росією проти України повномасштабна війна ще більше вплинула на світовий порядок, що склався на початок цього століття. Неодноразово російськими політиками вказувалось (озвучувались погрози) на можливість використання ядерної зброї.

Держава, що розпочала збройну агресію та є спонсором тероризму входить до складу міжнародних органів (у першу чергу маю на увазі Раду Безпеки Організації Об'єднаних Націй), що дозволяє блокувати прийняття рішень. Відповідно складається ситуація, за якої сам порушник міжнародних норм бере участь у голосуванні відносно себе та свого покарання, блокуючи вирішення ситуації.

При цьому не можна не згадати і негативну (з погляду розвитку демократії) тенденцію до зниження рівня демократії у світі та посилення авторитаризму, на що вказує індекс демократії – той рейтинг держав, що складається щорічно неурядовою міжнародною організацією Economist Intelligence¹ та передбачає їх поділ за різними

---

¹ Economist Intelligence. URL: <https://www.eiu.com/n/>

критеріями (60 показників) на: повна демократію, неповну демократію, гібридний режим, авторитарний режим.

До цього слід додати безпрецедентні обмеження людських прав, що запроваджувались під час ковід-обмежень (окремо слід вказати на фактичне примушування до вакцинації тими вакцинами, які не пройшли повний цикл випробувань, відтак, є експериментальними). У цьому контексті не можна не згадати поширення у засобах масової інформації рішення французького суду за позовом родичів померлого від протиковідної вакцини особи до страхової компанії щодо відмови здійснити страхові виплати. Страхова компанія обґрунтовувала своє рішення про відмову страхових виплатах через ненастання страхового випадку. Особа вчинила самогубство, оскільки добровільно взяла участь у вакцинації експериментальною вакциною, усвідомлюючи усі ризики, що з цим пов'язані. Суд став на сторону відповідача².

Наголошу, що і на міжнародному рівні (у різноманітних звітах неурядових міжнародних організацій) вказувалось на намагання авторитарної влади скористатись метою протидії ковід-19 для посилення контролю над суспільством та висловлювались припущення про збереження запроваджених обмежень після подолання ковіду-19.

Відтак, в таких умовах просто не можна не згадати відомий вислів, що знаменує різні значення права у соціальному житті: право сили чи сила права? Це питання набирає особливої актуальності на початку ХХІ століття та вказує на важливість чергового переосмислення ролі правових засобів у розв'язанні соціальних конфліктів, особливо в екстраординарних умовах.

Таким чином, у цій роботі я спробую викласти системне бачення розуміння, значення та окремих напрямів розвитку права в сучасних

---

² UNN. Інформаційне агентство «Українські національні новини». URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1960287-viznav-smert-vid-covid-vaktsini-samogubstvom-rishennyu-sudu-u-frantsiyi-viklikalo-rezonans>

умовах. Робота ґрунтується саме на авторському сприйнятті такого складного соціального феномену як право, а відтак, цілком очевидно, може викликати як схвалення, так і критику. Буду вдячний усім за ваші критичні зауваження, пропозиції чи побажання, які можна викласти за наступним посиланням:

Розділ 1

Право: у пошуках дефініції

Один із законів логіки (закон тотожності) вимагає, щоб думка про певний предмет чи явище, була тотожна сама собі. Це положення передбачає, що мова має йти про одне і те ж явище у один і той самий період часу; зміна умов має передбачати додаткову вказівку на це та відповідні пояснення.

Вказане надзвичайно важливе у випадку, якщо ми ведемо мову про право. Згадаю, що і до сьогодні не існує єдино прийнятого розуміння права, існує безліч дефініцій цього поняття. Відзначу, що такий стан навряд чи зміниться, що обумовлено значною мірою соціокультурною природою права. Більш того, слід відзначити, що доволі часто правом називаються різні соціальні явища. Відтак, зважаючи на означене, слід уточнити: що я розумію під правом у межах пропонованого дискурсу.

Перебування людини в межах соціуму є чинником «зіткнення воль» та обумовлює необхідність існування загальних правил поведінки, дотримання яких є можливим способом уникнення «війни всіх проти всіх». Такі правила забезпечують можливість поступального розвитку людини і суспільства загалом. Так, замість того, щоб відволікатись на постійні війни (загарбницькі чи оборонні), витратити значну кількість ресурсів (як природних, так і власних) на війну, відповідні сили і ресурси задіюються для покращення життя населення.

У цьому контексті не можна не згадати, наприклад, Росії та будь-якої європейської держави. В умовах, коли держава витрачає колосальні ресурси на військову сферу (Росія), рівень життя населення залишає бажати кращого. Наголошу, що витрати на військову сферу

є важливими і необхідними, однак, у наведеному прикладі з Росією додається ще ціла низка факторів (авторитаризм, тотальна корупція та ін.), які роблять «військові» витрати взагалі неефективними. І, як наслідок, «друга армія світу» виявилась неспроможною подолати збройні сили держави, які вона системно знищувала політичними та іншими засобами.

Водночас, очевидною є ситуація, що фінансово-матеріальні ресурси, що задіюються на ведення агресивної війни можуть зробити значно більше для покращення рівня життя населення, якщо ці засоби будуть використані для розвитку науки і техніки, соціальної інфраструктури.

Усвідомлюючи це, кожне суспільство намагається означити коло тих правил, які забезпечать збереження самого суспільства та подальший його розвиток. У цьому контексті слід погодитись з Ф. Хайеком відносно того, що ці правила бувають двох типів:

- одні намагаються регулювати поведінку членів соціуму, виходячи з прагнення максимально закріпити модель соціальної діяльності, передбачити практично всі варіанти розвитку подій;
- інші передбачають визначення мінімально можливих меж діяльності людини, які дозволять їй реалізувати право на вільний розвиток своєї особистості (ці правила можуть не мати навіть чіткого формального вираження та чіткого припису)³.

При цьому для того, хто застосовує перший тип правил, властивою є ілюзія про можливість чіткого передбачення усіх можливих зв'язків явищ і процесів та прагнення закріпити їх у формальних приписах. Однак, цього не можна досягти, оскільки не існує ніякої сили, що може всі ці зв'язки осягнути та адекватно відобразити. Я не урахуюю можливий теологічний підхід до відповіді на питання про можливість існування такої субстанції, зокрема, трансцендентної, як такий, що не відповідає вимогам наукового пізнання.

³ Hayek F.A. Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy. Routledge, 1998. P. 8–34.

Додам, що саме до першого типу схилиються авторитарні та тоталітарні політичні режими, які прагнуть максимально повно регулювати поведінку кожного члена суспільства. Натомість, демократичні режими використовують другий тип регулювання людської поведінки в соціумі – установлюючи лише загальні межі поведінки, залишаючи свободу волі особі.

Так, згадаю, що у ст. 19 Конституції України закріплено два типи правового регулювання: загально дозвільний (ч. 1 ст. 19) та спеціально дозвільний (ч. 2 ст. 19). І, навіть, спеціально дозвільний тип передбачає наявність адміністративного розсуду.

Доречно вказати, що в радянській державі (на відміну від держав західної правової традиції) інститут адміністративного розсуду не набув нормативного закріплення, а також не став предметом вивчення юриспруденції через його фактичне заперечення, що знову таки, пов'язане з прагненням детально врегулювати усі аспекти життєдіяльності особи (у тому числі й органів публічної влади) та необхідності чіткої реалізації приписів нормативно-правових актів (які все одно не могли повною мірою урахувувати все багатоманіття прояву суспільних відносин та поведінки конкретного індивіда), що призводило до значної забюрократизованості та ставало фактором розвитку корупції.

Безумовно, що такі правила співжиття існували і у додержавному суспільстві. У західній правовій традиції вони отримали назву архаїчного права. У цьому контексті не можемо вкотре не провести відмінностей між західною та радянською правовими доктринами (демократією та авторитаризмом, тоталітаризмом). Архаїчне право розуміється як «правила поведінки членів роду, які: 1) носили синкретичний характер (не розмежовувались звичаї, релігійні норми, табу, ритуали тощо); 2) не передбачали розмежування прав і обов'язків, основним способом регулювання є заборона»⁴.

---

⁴ Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навч.-метод. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 26.

Як я наголошував, радянська юриспруденція, не визнаючи існування права без держави та розглядаючи його саме як результат діяльності держави, не могла визнати наявності архаїчного права, а тому вимушена була створити термін, який би позначав правила поведінки у додержавному суспільстві. Таким став термін «моно-норми». Однак, це не заперечує існування самих правил поведінки, які у той час склались переважно через їх систематичне використання та підтримання шляхом застосування відповідних санкцій особистого характеру – вигнання за межі племені (роду) тощо.

З розвитком суспільства змінюються і правила співжиття членів соціуму. Виникнення нових суспільних відносин стає чинником появи нових правил.

Вище я зазначав про відмінність між західною правовою культурою і радянською юриспруденцією, між організацією життя в демократичних та недемократичних політичних режимах. Це додатково аргументує взаємозв'язок права та культури суспільства; відтак, право доцільно розглядати саме як елемент культури соціуму. Саме тому очевидними є відмінностями між правом різних суспільств, що і дозволяє типологізувати системи права. У традиційній системі права як право сприймається звичай; у системі загального права – рішення органів судової влади; у релігійних системах права – релігійні норми та ін.

Додатково слід вказати на те, що праву властивий аксіологічний зміст. Як і будь-яке явище культури право не може не мати ціннісної складової. Навіть в умовах превалювання юридичного позитивізму нормативні приписи, сформульовані органами публічної влади, відображають цінності відповідного суспільства, спрямовані на реалізацію положень певної ідеології (наприклад, держави і комунізму як основної цінності; це дозволяє нехтувати потребами людини, її інтересами, правами тощо).

Цілком слушно у цьому аспекті вітчизняний правник В. Бігуна відзначає, що підґрунтям застосування аксіологічного підходу

у царині права є «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей. Застосування цього підходу дозволяє встановити: закономірність формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини й права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із проявів такого здійснення є поступ як філософсько-правової та політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі визнання та утвердження людини «найвищою соціально-правовою цінністю»⁵.

Я вже відзначав, що проблематика цінностей, а також питання про право, його місце і роль у житті соціуму актуалізується «у перехідні періоди розвитку суспільства, транзитивний часовий проміжок. Водночас особливого наголосу це питання отримало у період становлення епохи постмодерну, коли відбувалася (і частково продовжує відбуватися) глобальна криза фактично усіх соціальних систем»⁶.

Отже, з наведеного можна зробити наступні попередні висновки:

1) будь-яке суспільство для забезпечення належного співжиття його членів виробляє низку норм – тих правил, які охороняються суспільством задля свого збереження;

2) рівень розвитку суспільства, особливості його функціонування є чинниками формування різних аксіологічних засад, відповідно до яких відбувається діяльність членів соціуму, культури суспільства;

3) існуючі у суспільстві правила поведінки спрямовані на реалізацію та збереження цінностей відповідного соціуму, виступають таким чином складовою культури цього суспільства.

4) оскільки різні соціальні утворення (соціуми) мають різні ціннісні установки, то і право у різних соціальних утвореннях буде різним (що не виключає наявність окремих спільних характеристик);

---

⁵ Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2004. С. 4.

⁶ Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 98.

5) право є динамічним явищем, оскільки має соціальну природу, а суспільні відносини є динамічним явищем і систематично змінюються, одні з них можуть припинятися, виникають нові відносини тощо.

Важливо також наголосити, що правила створюються та мають реалізуватися. Вони не є «явищем для себе». Відповідно їх наявність є виправданою, якщо вони досягають мети їх створення (формування чи формулювання), а для цього вони повинні втілюватися у поведінці членів суспільства. Якщо якесь правило не реалізується, то воно втрачає нормативність (або не набуває її, якщо воно лише сформоване, наприклад, у тексті нормативно-правового акту). Відтак, право є «живим» явищем. Що, знову таки вказує на динамічність права.

Водночас, у цьому аспекті слід також вказати наступне. Реалізованість, «життєздатність» права не виключає розгляд як права тих норм, які розраховані на певні нетипові умови функціонування суспільства. Так, у цивілізованому суспільстві мають бути сформовані правила, які будуть діяти в екстраординарних умовах, наприклад, в умовах воєнного чи надвичайного стану. Такі норми мають бути прийняті до виникнення екстраординарних умов, щоб за настання відповідних обставин органи публічної влади могли забезпечити виконання своїх завдань в межах права, не виходячи за межі своїх повноважень та не застосовувати заборонені засоби. Відсутність таких правил до моменту виникнення надзвичайних обставин є чинником можливого свавілля публічної влади та створення тих правил, які вигідні для неї.

Очевидно, що норми, які визначають поведінку членів суспільства в екстраординарних обставинах за умов нормального функціонування суспільства не реалізуються. І у цьому випадку саме такі норми не втрачають нормативності. Вони «очікують» настання обставин, за яких будуть реалізовані.

Так, для прикладу згадаю також наявність у Кримінальному кодексі України норм, що передбачають відповідальність за правопорушення

проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку⁷, які фактично не застосовувались (значна їх частина), відповідні дані не вносились до Єдиного реєстру досудових розслідувань, не було рішень національних судових органів за цими нормами. Однак, повномасштабне вторгнення Росії на територію України та ведення війни проти України створили умови для застосування відповідних статей Кримінального кодексу України.

Відтак, правила поведінки повинні діяти у суспільстві, реалізуватися в поведінці осіб, інакше це буде «мертве» право.

У цьому аспекті варто також згадати концепцію права канадського правника про неможливість існування «уже-права»⁸: створення правил та закріплення їх у текстах нормативно-правових актів не призводить до створення права; право має бути дієвим, застосовуватися. «Чи справді право є «об'єктивним» і «попередньо існуючим» у соціумі, чи воно функціонує у об'єктивуючій царині?» – запитує вчений та окреслює чотири напрями, що дозволяють дати відповідь на вказане питання:

- не «існує» об'єктивного права;
- «фактичність» не призводить до можливого висновку про «право»;
- не «існує» «уже-права»;
- алогічним є судження про можливість «отримання» права, через формулювання певних концепцій (прескриптивних текстів)⁹.

«Право створюється на практиці і будь-яка віра в «уже-право» безпідставна. Не існує гарного чи поганого права або «уже-права», але, є гарна чи погана робота правників, адвокатів та суддів з інтерпретації і аргументації. Якщо ми погано створюємо право, то воно

---

⁷ Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁸ Melkevik B. *Epistemologie Juridique Et Deja-Droit*. Paris : Buenos Books International, 2014. 121 P.

⁹ Там само.

буде «поганим»; якщо ми гарно виконуємо свою роботу правника, то право буде «гарним»»¹⁰ – наголошує Б. Мелкевік.

У цій частині дослідження я не вдаюся до дискусії щодо того, які суб'єкти творять право, яка роль у цьому правників тощо. У аспекті цього дослідження важливим є тільки те, що не існує «уже-права» (створені законодавцем приписи не стають «автоматично» правом), правом є ті правила, що функціонують в суспільстві.

Знову таки не можу не згадати тези Ф. Хайека про те, що правила поведінки людини певною мірою не мають чіткого формулювання, хоча вони сприймаються суспільством, члени якого «відчувають» їх. У цьому контексті слід відзначити наступне. Навряд чи існує держава, у якій усі громадяни цієї держави читають хоча б основні нормативні акти, наприклад, кримінальний чи цивільний кодекси (основні акти кримінального чи цивільного законодавства). Це не беручи до уваги інші нормативно-правові акти. Більш того, можна стверджувати (хоча я усвідомлюю, що це судження має вірогідний характер), що навряд чи є правник, який ознайомлюється зі змістом усіх прийнятих нормативно-правових актів (уже не говорячи про людей. Які не мають правничої освіти та не працюють у царині права).

Однак, це не вказує на те, що значна частина громадян постійно вчиняє правопорушення, бо не ознайомлювалась з відповідними законодавчими заборонами а, відповідно, і не знає про них. Більш того, вкажу, що доволі часто, вчиняючи правопорушення, особа намагається використовувати знання у царині права, щоб уникнути відповідальності.

Основним чинником такого не порушення, на мою думку, є тісний зв'язок права та моралі, зокрема через таку категорію як справедливість. У 2004 році орган конституційного контролю в Україні у справі

¹⁰ Melkevick B. Epistemologie Juridique Et Deja-Droit. Paris : Buenos Books International, 2014. 121 P.

про призначення судом більш м'якого покарання вказав, що саме справедливість є визначальним фактором того, чи набуває закон характеру права. Справедливість дозволяє вирізнити право та закон, оскільки закон іноді може бути й несправедливим¹¹.

У цьому ж контексті слід вкотре згадати термін західної правової культури «*sence of justice*» (відчуття справедливості). При цьому, навряд чи вивчення приписів законодавство дозволить підвищити рівень *sence of justice*. Д.Л. Кребс запитує: «Як люди набувають цього почуття? Звідки воно з'являється? В цій частині я доводжу, що для того щоб указати про набуття почуття справедливості, нам необхідно ідентифікувати ментальні механізми, які його виробляють, і пояснити, як це почуття з'явилося і вдосконалилося за час людської еволюції. Пояснення появи почуття справедливості в людині допомагає зрозуміти, для чого воно, як створюється, що його активує і чому воно іноді не здатне на справедливі судження і поведінку»¹².

Натомість у вітчизняній системі права і до сьогодні послугуються поняттями, що сформовані переважно у межах радянської юриспруденції (або з тими значеннями, що вклала ця юриспруденція у їх зміст): правова свідомість та правова культура. При цьому означені поняття зазвичай використовуються як тотожні за змістом. А коли їх і намагаються розмежувати, то критерії розмежування є нечіткими та мають демагогічний характер.

Я уже наголошував на тому, що «у вітчизняній правничій літературі правова культура висвітлюється переважно через призму знання законодавства та правосвідомості. Нечіткість змісту правової

---

¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>

¹² Krebs, D. L.. The evolution of a sense of morality. In E. Slingerland and M. Collard (Eds.) *Creating Consilience: Evolution, Cognitive Science, and the Humanities* (pp. 299–317). New York: Oxford University Press. P. 274.

культури у працях вітчизняних науковців, постійне її пов'язування з правосвідомістю зумовлюють формулювання висновку про «несамостійність» досліджуваного терміну, про його тотожність з правосвідомістю. Посилює аргументованість цього висновку ототожнення науковцями, що досліджують правову культуру, права та закону, що зводить її до культури знання і виконання законодавства. У межах західної правової традиції натомість використовуються терміни «професійна етика», «відчуття справедливості»¹³.

Додам також, що інтерпретація правосвідомості і правової культури через призму системи законодавства спотворює сутність права і *sense of justice*. Так, згадаю диктаторські закони, прийняті режимом Януковича взимку 2014 року. Згідно з вітчизняним сприйняттям правосвідомості реалізація цих законів вказує на високий рівень правосвідомості суб'єктів правозастосування. Однак, з погляду верховенства права така реалізація є свавіллям органів публічної влади та порушенням людських прав (доречи, це усвідомлював і диктаторський режим Януковича, оскільки метою прийняття таких законів і була протидія громадянському суспільству, порушення людських прав задля збереження самого режиму). Відтак, вітчизняна правнича наука або має переосмислити зміст явищ, що позначаються терміном «правосвідомість», або послуговуватися терміном «відчуття справедливості», як це відбувається в межах європейської правової культури.

Згадаю також відомий вислів: «*Jus est ars boni et aequi*», а також наявність в розвинутих судових системах судів присяжних, яким і належить ключова роль у визначенні наявності чи відсутності ПРАВОпорушення. При цьому роль правників зводиться до забезпечення дотримання вимог права під час судового процесу. І не можу не вказати на існування такого поняття як нуліфікуючий вердикт. «Так, у суді присяжних англо-саксонського типу існує т.з. нуліфікуючий

¹³ Кучук А.М. Правова культура: необхідність зміни парадигми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 46.

вердикт (англ. jury nullification) – конституційна доктрина, що дозволяє присяжним виправдати підсудних у кримінальному процесі на підставі «духу і букви закону», коли юридично вони є винними, але заслуговують на звільнення від покарання, – зазначає Д. Нев'ядомський. – Прочитуємо прекрасне рішення Верховного суду Сполучених Штатів, ухвалене у 1968 році у справі «Дункан проти Луїзіани»: «Право на суд присяжних надане підсудному для того, щоб запобігти утискам з боку держави»¹⁴.

Відтак, правосуддя здійснюється не для того, щоб будь-якими засобами притягти до відповідальності винну особу, а саме для справедливого покарання винної особи. Що цілком відповідає вимогам верховенства права і вказує на сутнісний зміст права.

Нагадаю також, що я вже вказував на доцільність акцентування уваги на правничій деонтології¹⁵. Я вказував, що доволі часто в контексті освіти правників використовується таке поняття як «правове виховання», яке, на мою думку, має нульовий зміст, не несе ніякого змістовного наповнення. Відтак, його використання (а ще й у якості освітньої мети) тільки нівелює сам освітній процес. Зумовлено це, на моє переконання, наступним. Слід взяти до уваги, що право є динамічною системою правил поведінки, які відображають соціальні цінності. Тому право слід розглядати як соціокультурний феномен. При цьому за будь-якого типу суспільства право має дуже тісний зв'язок з мораллю (у свою чергу цей зв'язок знову таки виникає на основі ціннісної складової права). Навіть у державі з недемократичним державно-правовим режимом право буде відображати пануючі у суспільстві цінності. Типовим прикладом правильності цієї

---

¹⁴ Нев'ядомський Д. Три головні причини, чому суд присяжних від Мін'юсту принесе значно більше шкоди, ніж користі. URL: <https://zib.com.ua/ua/141541.html>

¹⁵ Кучук А.М. Юридична деонтологія та правове виховання. Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану: матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Легуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) / [редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, Н. М. Пархоменко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 75–77.

тези є російське суспільства з його ставленням до людських прав, людської гідності, рівності та толерантності тощо. Авторитарність (подекуди й тоталітарність) російської влади ґрунтується на кардинально протилежних цінностях, які й складають основу російського права (доречно наголосити, що в межах цього типу суспільства, коли право розглядається як воля публічної влади, що знаходить свою об'єктивацію у офіційних текстах, у цілому можна говорити про правове виховання як процес вивчення «низами» законодавства для з'ясування волі пануючого стану, «донесення» до «низів» волі «вождя»). Тісний зв'язок права та моралі робить можливим регулюючий вплив права на суспільні відносини (переважна більшість населення не читає текстів прийнятих органами публічної влади законів; однак, від цього не збільшується загальний рівень злочинності; це дозволяє мені вкотре відзначити можливість залучення до наукового обігу терміну «відчуття справедливості», яке використовується в межах західного правового дискурсу). Цілком очевидно, що це «відчуття» більш розвинене у правників, які вивчають не тільки тексти законів, але і філософію права, історію права тощо, аналізують рішення судових органів, вчать застосовувати абстрактні правові приписи до конкретних життєвих ситуацій. Саме правники багато у чому і впливають на розвиток справедливості, її трансформацію. Показовим у цьому контексті є ставлення західного суспільства до смертної кари, зокрема, через аналіз тексту Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та протоколів до неї. Відтак, суспільством і ставляться підвищені етичні вимоги до правників. Саме тому надзвичайно велику вагу у західній традиції права має професійна правника деонтологія. Недоброчесна людина, навіть з найкращими знаннями законодавства, не отримує право займатися правничою діяльністю або, якщо вже займається, буде позбавлена такої можливості організаціями самих правників (відповідними етичними комісіями тощо). На жаль, така практика тільки набуває впровадження у національну систему права і на прикладі Вищої ради

правосуддя та Етичної ради бачимо який спротив відбувається зі сторони суддівського корпусу¹⁶.

Таким чином, як бачимо, право має тісний зв'язок з мораллю. Моральні ж норми не володіють такою ознакою як формальна визначеність. При цьому будучи членом суспільства та розвиваючись, дитина «вбирає» в себе вимоги моралі, вчиться поводитись відповідно до моральних принципів, «відчуваючи» межі моралі, справедливості та регулюючи свою поведінку. І до того ж, роблячи це певною мірою ефективніше, ніж за допомогою приписів законодавства.

Отже, ураховуючи усе зазначене вище, можна дійти висновку, що під правом розуміються правила поведінки членів відповідного суспільства, які мають тісний зв'язок з мораллю та не завжди мають текстову форму відображення, більш того, вони значною мірою є імпліцитними то потребують свого «відшукання» (що і дозволяє їх об'єктивувати). Це такі правила поведінки, що забезпечують належне функціонування соціуму та його виживання, подальший розвиток, охороняючи аксіологічну складову суспільства.

Список використаних джерел до розділу:

1. Economist Intelligence. URL: <https://www.eiu.com/n/>
2. Hayek F.A. Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy. Routledge, 1998. 584 p.
3. Krebs, D. L. The evolution of a sense of morality. In E. Slingerland and M. Collard (Eds.) Creating Consilience: Evolution, Cognitive Science, and the Humanities (pp. 299–317). New York : Oxford University Press.

---

¹⁶ Кучук А.М. Юридична деонтологія та правове виховання. Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану: матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Легуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) / [редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, Н. М. Пархоменко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 75–77.

4. Melkevik B. Epistemologie Juridique Et Deja-Droit. Paris : Buenos Books International, 2014. 121 p.

5. UNN. Інформаційне агентство «Українські національні новини». URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1960287-viznav-smert-vid-covid-vaktsini-samogubstvom-rishennya-sudu-u-frantsiyi-viklikalo-rezonans>

6. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2004. 20 с.

7. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

8. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

9. Кучук А.М. Правова культура: необхідність зміни парадигми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 42–47.

10. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навч.-метод. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.

11. Кучук А.М. Юридична деонтологія та правове виховання. Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Леґуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) / [редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, Н. М. Пархоменко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 75–77.

12. Нев'ядомський Д. Три головні причини, чому суд присяжних від Мін'юсту принесе значно більше шкоди, ніж користі. URL: <https://zib.com.ua/ua/141541.html>

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>

Розділ 2

Правовий ацентризм: загальні положення

Відзначу, що у цій частині роботи я не ставлю мету висвітлити все багатоманіття права, охарактеризувати системи права, які можна виокремити виходячи з різних критеріїв поділу понять.

За цією тематикою мною була підготовлена монографія, однак у ній для позначення багатоманіття систем права, розуміння права було використано термін «правовий поліцентризм»¹⁷, який був запозичений у індійського філософа права Синхи Сурії Пракаша. Так цей вчений у роботі «Юриспруденція. Філософія права» окрему главу (присвячену проблематиці помилковості відстоювання моністичної аксіологічної системи, небезпечності такої системи, означив саме як правовий поліцентризм. «По-перше, – наголошує автор, критикуючи моністичну систему, – вона ігнорує той факт, що існує багато різноманітних цінностей і не всі вони гармонують одна з одною. Її твердження, що конфліктуючі цінності стають сумісними на основі єдиної кінцевої істини, не відображають повсякденного досвіду життя людини. Ця система небезпечна, по-перше, тим, що її суворо детермінований погляд на моральну сферу як на об'єднану тотальну систему, якій властива власна єдина абсолютна істина, спричиняє песимізм, по-друге, тим, що викривляє дійсність, переконуючи нас в уявленні про наявність деякої всезагальної сутності, яка містить у собі всі можливі рішення і, нарешті, тим, що, передбачаючи лише одну правильну відповідь, вона являє собою зручне виправдання для тиранії»¹⁸.

---

¹⁷ Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

¹⁸ Sinha S. P. *The Fission and Fusion of Is-Ought in Legal Philosophy*, 21 VILL. L. REV. 839 (1976). URL: <https://digitalcommons.law.villanova.edu/vlr/vol21/iss5/2>

Натомість у цій роботі я послуговуюсь терміном «правовий ацентризм» з наступних міркувань. Наявність у першому терміні основи слова «центр» підсвідомо спрямовує думку до пошуку таких «центрів» права. До того ж, використання слова «центр» передбачає також виокремлення «периферії», що не зовсім правильно у контексті вивчення систем права.

Таким чином, з вказаного стає зрозумілим, що у цій частині роботи я зосереджу увагу на висвітленні явища багатоманіття права, наявності різного сприйняття права різними суспільствами.

Відзначу, що одну з перших спроб, на мою думку, визначити чинники відмінностей у праві різних народів зробили представники географічного детермінізму.

Так, вище я вказував про соціальну природу права. Право є явищем відповідного суспільства, яке живе і розвивається в певних «географічних» умовах. Намагання пристосуватися до умов довкілля, перетворити довкілля вигодою для себе – усе це впливає на пріоритетні правила, що створюються в межах цього суспільства. Особливості побуту визначають багато у чому світосприйняття людини. Так, у цьому аспекті варто погодитись з американським філософом права Л. Фуллером щодо того, що, наприклад, нормативна система неписьменного суспільства з необхідністю буде відрізнятися від нормативної системи того соціуму, у якому повнолітні особи володіють навичками письма та в якому друковане слово є засобом комунікації. Означений автор також наголошував на неодмінних відмінностях між правом у держав з обмеженими водними ресурсами та тими, які мають обмежень у них: «опріч інших пунктів розходження, системи права першого виду неодмінно матимуть справу з постійними кризами, спричиненими посухою, а правові інституції другого будуть позбавлені таких випробувань. У проектуванні будь-якої системи права мають ураховуватися й інші міркування клімату, географії, технології, культури та минулої історії»¹⁹.

¹⁹ Фуллер Лон Л. Анатомія права : Пер. з англ. Н.Комарова. Київ : Сфера, 1999. С. 64.

Як відзначають вітчизняні вчені «географічний детермінізм зародився в античні часи. Думки, що пов'язують ступінь розвитку держав і цивілізацій з особливостями їх географічного положення, клімату та ґрунтів, знаходимо у працях Платона, Арістотеля, Демокріта, Епікура, Гіппократа, Фукідіда. Цілком сформовані географічно-детерміністичні концепції розвитку суспільства висловлювали Ж. Боден, Ш. Монтеск'є»²⁰.

Не вдаючись у розгорнуту дискусію щодо визначальності географічних параметрів для сутності та змісту системи права, наголошу на їх важливості, відзначивши і певне нівелювання визначеного критерію (географічного) щодо сутності окремих правових явищ і процесів. Так, згадаю, зокрема, людські права, які переважно розглядаються як природні, невід'ємні та невідчужувані можливості людини, які їй властиві незалежно від місця народження, від місця перебування тощо. Принаймні більшість суспільств сприймають саме таке розуміння вказаного правового явища. Саме такий підхід використано авторами Загальної декларації прав людини у 1948 році, ст. 1 якої проголошує: «Усі люди народжуються вільними і рівними...»²¹.

Оцінюючи роль Загальної декларації прав людини, зарубіжний дослідник вказує, що «як загальний стандарт досягнень для всіх держав, що підписали документ, Загальна декларація прав людини є суттєвим наріжним каменем у сучасній історії людських прав, спираючись на давню сучасну філософію, відповіді на страшні злочини Другої світової війни та різні бачення майбутніх стандартів людських прав. Незважаючи на розбіжності у поглядах багатьох редакційних сторін та держав, Загальна декларація прав людини врешті-решт вийшла за межі конфлікту, сформувавши основу морального компасу для всього людства»²²

---

²⁰ Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин : Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 461 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-57.html>

²¹ United Nations. Universal Declaration of Human Rights. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

²² Duan F. The Universal Declaration of Human Rights and the Modern History of Human Rights URL: <https://ssrn.com/abstract=3066882>

Хоча не всі держави сприймають наведене розуміння людських прав. Так, наприклад, у межах Каїрської декларації про права людини в ісламі, викладено дещо інше бачення означеного правового явища. Так, наприклад, згідно з положеннями цього міжнародного акту «чоловік відповідає за достаток і благополуччя сім'ї» (п. б ст. 6), «іслам – релігія первозданної чистоти. Забороняється вдаватися до будь-якої форми примусу людини або використовувати її злидні або невігластво для навернення її в іншу віру або атеїзм» (ст. 10)²³.

Не можна не згадати також інший міжнародний акт, прийнятий Асоціацією держав Південно-Східної Азії – Декларацію прав людини 2012 року, у якій вказується на низку чинників, які визначають зміст людських прав: «реалізація прав людини повинна розглядатися на регіональному та національному рівнях, враховуючи різні політичні, економічні, правові, соціальні, культурні, історичні та релігійні передумови»²⁴.

У цьому ж контексті варто вкотре згадати, що при прийнятті Загальної декларації прав людини не всі держави підтримали її прийняття, зважаючи на низку цілком передбачуваних чинників, зокрема, йдеться про релігійний і політичний чинники²⁵, хоча до них варто додати фактор вищого рівня, який умовно можна назвати аксіологічним або ментальним (світоглядним).

Водночас, не можу не вказати, що цивілізація, яка не визнає саме людину основною цінністю, не може створити належні умови для розвитку всіх людей, відповідно до принципу рівності та справедливості (у цьому контексті згадаю, що вище наголошувалось про справедливість як сутність права; навряд чи можливе існування

²³ Cairo Declaration on Human Rights in Islam, Aug. 5, 1990, U.N. GAOR, World Conf. on Hum. Rts., 4th Sess., Agenda Item 5, U.N. Doc. A/CONF.157/PC/62/Add.18 (1993) . URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/cairodeclaration.html>

²⁴ ASEAN Human Rights Declaration. URL: <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/>

²⁵ Кучук А.М. Прийняття Загальної декларації прав людини: історичний аспект. *Консенсус*. 2021. № 1. <https://doi.org/10.31110/consensus/2021-01/106-114>

аморального права). Людина, людська гідність та людські права мають лежати в основі системи права. Тільки таке право може бути справедливим.

У цьому аспекті варто вказати, що порівняння західної правової культури, яка ґрунтується на вказаних цінностях, та інших в аспекті оцінки людиною свого життя вказує на значні досягнення саме західної культури. Додатковим аргументом на правильність такого висновку вказують і різні рейтинги демократії, верховенства права, свободи тощо.

Хоча, кожна цивілізація сама визначає своє аксіологічне підґрунтя і, відповідно, формує правила співжиття, виходячи з ієрархії власних цінностей. Саме тому й існують різні системи права. У цьому контексті можна значною мірою погодитись з представниками історичної школи права, які наголошували на тісному зв'язку змісту права зі звичаями народу, «народним духом» тощо. Як я вже відзначав, «подібне розуміння права дозволило німецькій історичній школі, уподібнюючи право до мови, розглядати його як органічне явище народного духу, яке відповідно має розвиватися не штучно і довільно, а еволюційним шляхом – по мірі становлення народних потреб і свідомості»²⁶.

Доречно також вказати, що історична школа права більш наближена до істини, ніж юридичний позитивізм, який тривалий час застосовувався в нашій державі (положення якого і до сьогодні подекуди превалюють, зокрема, в юридичній практиці, не зважаючи на закріплення у законодавстві положень природної школи права). Так, вказуючи на недоліки юридичного позитивізму, засновник історичної школи К.Ф. фон Савін'ї зазначив, що оскільки за позитивізму поява права пов'язується з виданням органами публічної влади, то і предметом правознавства є суто зміст законодавства. Відтак, усе право є «випадковим» і «мінливим», оскільки розчерк пера може знищити

---

²⁶ Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 158.

існуюче право і створити нове право, яке може суттєво відрізнитися від попереднього та існування права може повною мірою залежати від волі однієї особи (правителя)²⁷.

Цілком слушно О. Терзі й Г. Аракелян вказують, що центральною категорією історичної школи права є народ, його історія та традиції. Наріжним поняттям стало поняття народного духу, духу історії. Народний дух постає з традиції та формується (розвивається) упродовж тривалого часу. При цьому він виступає важливим чинником правотворчості²⁸

Хоча, за історичного підходу до розуміння права певною мірою нівелюється індивідуалізм і особа як така, оскільки пріоритет віддається саме колективному утворенню – народу. Але у будь-якому випадку ця школа права цілком правильно вказала на існуючий зв'язок права та культури відповідного народу, ментальну складову права, взаємодію права та мови. І хоча ці ідеї були висловлені відносно давно, для українського суспільства вони набули особливого значення через повномасштабне вторгнення Росії під вигаданим приводом захисту тих осіб, що говорять російською мовою (для чого у Росії було вигадано спеціальний термін та впроваджено у соціальний дискурс в українському суспільстві).

У цьому аспекті варто згадати про актуалізацію протягом останніх років такого напряму наукових досліджень у царині права як правнича лінгвістика. При цьому слід вказати, що її предметом є не стільки форма тексту, скільки його зміст; до того ж і сам текст розуміється не просто як сукупність слів та розділових знаків, а як цілісний дискурс. Так, варто вказати на те, що значна частина норм права, особливо у царині людських прав, має імпліцитний характер та потребує свого «розкриття». Правничий текст містить багато смислів, які читаються

²⁷ Schüler von Savigny Alternative Konzepte zu und Gegner von Savigny Kritische Quellenausgaben des 19. Jahrhunderts. URL: https://www.vico-online.net/data/news/news_8_doc1.pdf

²⁸ Терзі О.С., Аракелян Г.А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28.

«поза текстом». У межах традиційного сприйняття правових явищ описане можна пов'язати з поширювальним та обмежувальним способами тлумачення юридичних норм, коли дійсний зміст припису є ширшим або вужчим за словесне позначення відповідного правила.

Зважаючи на вказане, не можна не згадати монографічного дослідження О. Мінченко присвяченого юридичній лінгвістиці як складовій частині сучасного правознавства. При цьому авторка висвітлює це питання в межах різних систем права²⁹. Цілком слушно вітчизняна вчена відзначає ту роль, яку відіграє мова у правовій сфері: «Теоретичні і практичні проблеми ефективного функціонування права вирішуються через призму мови. Право без мови немислиме. Право і є мова; право і мова є системоутворюючими факторами правопорядку і держави»³⁰.

Так, згадаю і гіпотезу Сепіра-Уорфа щодо взаємозв'язку мови та мислення, однак, ця проблематика має стати предметом окремого дослідження, особливо, зважаючи на статус української мови в Україні.

Юридична лінгвістика ґрунтується і на знаннях правової семіотики. Символи в праві відіграють важливу роль, маючи й аксіологічну складову.

Доречно наголосити і на проблемах перекладу правничих термінів, одним із чинників чого є і соціокультурний характер права, який виключає можливість дослівного перекладу. У цьому аспекті вкотре слід згадати переклад англійської доктрини the rule of law як верховенства закону, згодом – як верховенства правового закону і, нарешті, – як верховенство права та правовладдя.

Я уже зазначав і про переклад праці Рене Давида «Les grands systemes de droit contemporains» не як «Великих систем сучасного

---

²⁹ Мінченко О.В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.

³⁰ Там само. С. 5.

права» (наголошу – СИСТЕМ ПРАВА, а не правових систем), а як Великих правових систем сучасності». Як і праці Раймона Леже «Les grands systemes de droit contemporains: une approche comparative» – замість «Великі системи сучасного права: порівняльний аспект» як «Великі правові системи сучасності: порівняльно-правовий підхід». Відповідно, в межах західної правової культури не створюють ніяких «правових систем» разом із системою права, правом та системою законодавства. Є право як система соціального регулювання і є системи національного права, згруповані за певними ознаками. Алогічно створювати ще «правову систему», а систему права зводити до системи законодавства. Оскільки при цьому «руйнується» зміст поняття права. Право стає беззмістовним. Так, для радянської юриспруденції це було правильно і це було метою такого розуміння права, яке ставилось у залежність від волі публічної влади об'єктивованої у законі. Закон був основою регулювання суспільних відносин, мова про право перетворювалась на схоластичну дискусію.

Однак, у демократичних суспільствах навряд чи існує потреба у наявності такої кількості «систем» – термінів, які позначають одне і те ж явище (хоча при цьому науковці у чисельних дисертаціях намагаються розмежувати їх, що призводить до догматизації царини права та у кінцевому результаті виступає чинником того, що і до сьогодні у багатьох сферах правової діяльності превалує юридичний нормативізм).

До того ж, варто вказати, що системи права – це результат поділу понять, тобто є результатом мисленнєвої діяльності людини, коли аналізується національне право декількох суспільств, визначається певний критерій за яким і об'єднується в одну групу національне право різних суспільств. Відповідно система права не існує саме по собі як об'єктивне явище, тобто не існує системи права як об'єднання держав зі створеними органами, інституціями які спрямовують, координують функціонування і розвиток права, формують єдине, спільне бачення права в межах цієї системи права тощо. Система права – результат

механістичного поєднання в одну групу національного права різних держав. У цьому не важко переконатися, ознайомившись з науковою правничою літературою за цією тематикою: різні автори називають різні системи права, вказується їх різна кількість тощо.

Я не заперечую можливу наукову значимість такого поділу систем права, однак, доволі часто можна почути, наприклад, що Україна належить до системи континентального права, а тому у ній не може застосовуватись судовий прецедент як джерело права. Належність держави до конкретної системи права не створює вимоги до національного права, навпаки, зміст національного права є підставою для віднесення його до відповідної групи, оскільки, як я вказав, наявність відповідної системи права – це результат мисленнєвої діяльності людини. Тому застосування чи не застосування в Україні як джерела права судового прецеденту не має ніякого відношення до віднесення її національного права окремими науковцями до однієї з систем права.

Доречно наголосити, що вчення про системи права підтверджує відмінності в національному праві різних держав. Порівняльне правознавство саме і намагається, аналізуючи національне право, виокремити якісь спільні характеристики, які дозволять сформулювати групи, в межах яких буде знаходитись право окремих держав. Таке поєднання дозволить вивчати національне право за окремими ознаками (хоча це і не дає загального уявлення про конкретне національне право).

До цього слід додати, що теорія Рене Давида була сформована на початку другої половини ХХ століття, у той період коли відбувалось становлення системи міжнародних інституцій, які функціонують і зараз. Водночас, наголошу, що це був лише початковий етап створення міжнародної системи і, відповідно, вчений не міг урахувати вплив цієї системи на національне право повною мірою, як можна це зробити у нинішній період розвитку соціуму. Окрім того, на той час не було утворено Європейського союзу – міжнародної організації, яка значною мірою вплинула і впливає сьогодні на національне право держав Європи (і не тільки).

На той час не набула такого значення як сьогодні діяльність Європейського суду з прав людини, практика якого має властивості судового прецеденту і яка суттєво впливає на національне право, вимагаючи імплементації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

У цьому ж контексті варто наголосити і на тому, що Сполучені Штати Америки ратифікували тільки один з двох міжнародних пактів, прийнятих у 1966 році – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, не приєднавшись до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Чинником цього є різне сприйняття теорії людських прав.

Саме тому можна погодитись з тезою про те, що американська доктрина громадянських прав відрізняється від європейської доктрини людських прав, хоча вони і схожі між собою.

Доволі пізнавальним у цьому аспекті є результати порівняння розуміння права на свободу вираження поглядів у європейській правовій культурі та в американському праві. Так, наприклад, останній не властиве поняття мови ненависті як явища, що уможливорює обмеження свободи вираження поглядів.

«Якщо європейські стандарти передбачають цілу низку обмежень права на вільне вираження поглядів та свободу друку, то суттєво іншим є підхід до свободи масової інформації у Сполучених Штатах Америки, де така свобода передбачена Першою поправкою до Конституції і є практично необмеженою. Право преси абсолютно вільно публікувати матеріали, давати редакційні коментарі, критикувати та інформувати справедливо вважається основоположним принципом американської демократії»³¹.

Не можна не згадати також у означеному аспекті рішення Європейського суду з прав людини у справі *Otto-Preminger-Institut* проти

³¹ Середюк-Буз В. В. Американська парадигма обмеження свободи масової інформації. Форум права. 2011. № 3. С. 717.

Австрії щодо різного сприйняття моралі, релігії не тільки у різних суспільствах, але і у межах окремого суспільства. «Як і у випадку з «мораллю», неможливо визначити по всій Європі єдину концепцію значення релігії в суспільстві (див. рішення у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» від 24 травня 1988 року, серія А, № 133, с. 20),, п. 30 та п. 22, п. 35); навіть в межах однієї країни такі концепції можуть відрізнятися. З цієї причини неможливо прийти до вичерпного визначення того, що є допустимим втручанням у здійснення права на свободу вираження поглядів, якщо таке вираження спрямоване проти релігійних почуттів інших»³².

Показовими у цьому контексті є і відносини Шотландії та Англії. Згадаю, що у 2011 році в Шотландії було проведено референдум щодо її незалежності, за результатами якого близько 45 % учасників голосування висловились за незалежність Шотландії, 55 % – проти. Незначна перевага противників незалежності стала підставою про політичного дискурсу про повторний референдум.

Або наведу інший приклад. Британський острів Ірландія, який територіально займає Республіка Ірландія та складова іншої держави – Північна Ірландія. Північна Ірландія є установчою державою в межах Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, в якій і виникла доктрина the rule of law, складовою якої є людські права (верховенство права навряд чи можливе за умови нехтування людськими правами). Водночас, не можу не згадати рішення Європейського суду з прав людини у справі Open Door and Dublin Well Woman проти Ірландії. У цій справі страсбурзький Суд вирішував питання про порушення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод за наступних обставин. Заявники скаржились на порушення права на свободу вираження поглядів через прийняття національними судами рішення про обмеження діяльності заявників щодо

---

³² Case of Otto-Preminger-Institut v. Austria, Application no 13470/87. 20 September 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897>

надання вагітним жінкам консультацій про можливості проведення штучного переривання вагітності за межами Ірландії (у тих державах, у яких немає заборони проведення абортів), можливого переїзду та звернення до зарубіжних медичних установ³³.

Законодавство Ірландії забороняло аборти; при цьому здійснення абортів за межами Ірландії не тягнуло за собою кримінальну відповідальність. Таке законодавство, за твердженням влади Ірландії, мало на меті захист прав ще ненароджених дітей, а також захист моральності й, у певних випадках, запобігання вчинення злочинів.

Як наголосив Європейський суд з прав людини, він «не може погодитися з тим, що думка держави щодо захисту моральності вільна від контролю і не підлягає перегляду. Суд визнає, що межі розсуду органів державної влади у питаннях моральності досить широкі, особливо у сфері, яка, як у цій справі, торкається питань віри щодо природи людського життя. Як уже згадувалося Судом, в юридичних і соціальних системах різних країн-учасниць договору неможливо знайти універсальну загальноєвропейську концепцію моральності. Однак, ця свобода розсуду не безмежна»³⁴.

Або згадаю справу Ейрі від 9 жовтня 1979 року, що стосувалась, зокрема, питання розірвання шлюбу. Законодавство Ірландії на той час не містило норми, які б передбачали процедуру розірвання шлюбу. Більш того, відповідно до ст. 41.3.2 Конституції Ірландії «не може бути прийнято жодного закону, який надає право розірвання шлюбу». Існувала лише можливість отримати рішення суду про визнання шлюбу недійсним³⁵.

Заявниця стверджувала, що її чоловік – алкоголік і часто їй погрожував застосуванням насильства, і час від часу реалізовував свої

³³ Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland. Application no. 14234/88; 14235/88. 29 October 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9896>

³⁴ Там само.

³⁵ Case of Airey v. Ireland. Application no. 6289/73. 9 October 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>

погрози. Згодом він залишив дім та не повертався туди. Тривалий час (вісім років) заявниця не могла отримати укласти зі своїм чоловіком угоду про окреме проживання (чоловік відмовився підписувати). Потім безрезультатно намагалась отримати відповідне судове рішення. Заявниця – мати чотирьох дітей. Чоловік аліменти не сплачує³⁶.

І не можу не згадати справу проти Сполученого Королівства, обставини якої на сьогодні видаються дещо, м'яко кажучи, дивними. Маю на увазі справу А. проти Сполученого Королівства. А. народився в 1984 році є громадянином Великої Британії/ У 1990 році він і його брат були внесені до місцевого реєстру захисту дітей через відомості про фізичне насильство. Чоловіка, який живе з матір'ю хлопчиків, поліція попередила після того, як він зізнався, що вдарив А тростиною. Згодом чоловік одружився на матері та став вітчимом хлопчиків. У 1993 році директор школи А. повідомив місцевому відділу соціальних служб, що брат А. розповів, що його вітчим вдарив А. палицею. Вітчима заарештували. Педіатр підтвердив, що травми А. були спричинені використанням садової тростини зі значною силою більше одного разу. Вітчим стверджував, що вдарити А. оскільки це було необхідним і розумним, оскільки А. був «важким» хлопчиком, який не реагував на зауваження батьків або школи. Суд присяжних визнав вітчима невинним через те, що вчинок вітчима був «розумним покаранням». Згідно з англійським загальним правом, батьки захищені, якщо вони застосовують покарання, яке є помірним і розумним за відповідних обставин³⁷. Наголошу, що йдеться про рішення, прийняте наприкінці ХХ століття – у 1998 році – щодо однієї з європейських державу, в якій сформовано доктрину верховенства права.

---

³⁶ Case of Airey v. Ireland. Application no. 6289/73. 9 October 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>

³⁷ Case of A. v. the United Kingdom. Application no. 100/1997/884/1096. 23 September 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58232>

Цікавими у цьому аспекті є роздуми Г. Юдківської щодо застосування Європейським судом з прав людини ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод., зокрема, щодо справи «Таер проти Сполученого Королівства»: «Після бійки в класі підлітка було вирішено піддати покаранню – 15 ударам різками. Європейський суд визнав, що це інституціоналізоване насильство є атакою на людську гідність. І з цим не погодився саме британський суддя: мовляв, вибачте, я зростав в цій системі, ми звикли до цього, це абсолютно нормально для підлітка – бути побитим різками»³⁸.

Як бачимо, наведене підтверджує положення історичної школи права про тісний зв'язок права з народом, його мовою, культурою. Право не можна розглядати формально, поза межами впливу культури; право є соціокультурним явищем і саме як таке воно має досліджуватися. Відповідно, стає зрозумілим, що не можливо створити право виданням нормативно-правового акту. Право є «живим» явищем, динамічним.

Кожна культура створює свою систему регулювання суспільних відносин, яка ґрунтується на цінностях відповідного соціального утворення, а, відтак, відрізняється від національного права інших соціальних утворень.

З метою узагальненого розуміння права (під час якого застосовується метод абстрагування, що передбачає відхід від несуттєвих ознак досліджуваного явища; а у контексті порівняльного правознавства – відхід і від суттєвих для національного права ознак) національне право різних держав об'єднується у певні групи (відбувається поділ поняття права) за певними схожими характерними рисами. Виокремлені системи права є результатом логічної операції, а не окремою онтологічною сутністю, а тому не можуть визначати, наприклад, які джерела права використовуються у національному праві.

³⁸ Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <https://racurs.ua/ua/1136-prava-ganna-udkivska.html>

Список використаних джерел до розділу:

1. ASEAN Human Rights Declaration. URL: <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/>
2. Cairo Declaration on Human Rights in Islam, Aug. 5, 1990, U.N. GAOR, World Conf. on Hum. Rts., 4th Sess., Agenda Item 5, U.N. Doc. A/CONF.157/PC/62/Add.18 (1993) . URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/cairodeclaration.html>
3. Case of A. v. the United Kingdom. Application no. 100/1997/884/1096. 23 September 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58232>
4. Case of Airey v. Ireland. Application no. 6289/73. 9 October 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>
5. Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland. Application no. 14234/88; 14235/88. 29 October 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9896>
6. Case of Otto-Preminger-Institut v. Austria, Application no 13470/87. 20 September 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897>
7. Duan F. The Universal Declaration of Human Rights and the Modern History of Human Rights URL: <https://ssrn.com/abstract=3066882>
8. Schüler von Savigny Alternative Konzepte zu und Gegner von Savigny Kritische Quellenausgaben des 19. Jahrhunderts. URL: https://www.vico-online.net/data/news/news_8_doc1.pdf
9. Sinha S. P. The Fission and Fusion of Is-Ought in Legal Philosophy, 21 VILL. L. REV. 839 (1976). URL: <https://digitalcommons.law.villanova.edu/vlr/vol21/iss5/2>
10. United Nations. Universal Declaration of Human Rights. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
11. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
12. Кучук А.М. Прийняття Загальної декларації прав людини: історичний аспект. *Консенсус*. 2021. № 1. <https://doi.org/10.31110/consensus/2021-01/106-114>

13. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 461 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-57.html>

14. Мінченко О.В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.

15. Середюк-Буз В. В. Американська парадигма обмеження свободи масової інформації. Форум права. 2011. № 3. С. 717–721.

16. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <https://racurs.ua/ua/1136-prava-ganna-udkivska.html>

17. Терзі О.С., Аракелян Г.А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28–31.

18. Фуллер Лон Л. Анатомія права: Пер. з англ. Н.Комарова. Київ: Сфера, 1999. 144 с.

Розділ 3

Людські права

як складова сучасного права

Наріжною темою царини права є людські права. Вище я вказував про різне сприйняття цього правового явища у межах різних систем права. Однак, наголошу, що у будь-якому випадку (у різних правових культурах) визнається існування такого правового явища, яке інтерпретується як можливості особи. Різним є «наповнення» цього явища, його джерело тощо.

Загалом варто вказати, що теорія людських прав, що застосовується в межах західної правової культури, почала формуватися наприкінці першої половини ХХ століття та сформувалась протягом другої половини ХХ століття. Пов'язаний цей процес з закінченням Другої світової війни та намаганням міжнародної спільноти створити систему права та інститутів, які у подальшому не допустять до таких масових порушень людських прав, як це було під час війни, коли були знищені мільйони людей, зруйновано житло людей, соціальна інфраструктура тощо.

У цьому контексті варто згадати Magna Carta як один з перших документів, які мали визначний вплив на царину права. За даними сайту Britannica Magna Carta – «це документ, що гарантує англійські політичні свободи, розроблений у Ранніміді, лузі біля річки Темзи, і підписаний королем Джоном 15 червня 1215 року під тиском його бунтівних баронів. Проголошуючи суверена підпорядкованим верховенству права та документально підтверджуючи свободи, якими володіють «вільні люди», це забезпечило основу індивідуальних прав в англо-американській юриспруденції»³⁹.

---

³⁹ Magna Carta. England [1215]. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Magna-Carta>

При цьому наголошується і на тому значенні Magna Carta для сучасності, зокрема, вказаний документ розглядається як підґрунтя формування концепції належної правової процедури, права на петиції, habeas corpus, обмеження публічної влади тощо.

З чим не можна не погодитись. Дійсно, Magna Carta не втрачає своєї актуальності і сьогодні, заклавши основи для розвитку права та людських прав. У документі йшлося і про реформу системи правосуддя та законодавства, про контроль за діяльністю публічної влади.

Значно пізніше, у 1710 році положення про обмеження влади та підпорядкуванні її встановленим правилам знаходить відображення у іншому документі, відомому українському суспільству під назвою Конституція Пилипа Орлика: «Тому остаточно постановляється, щоб Ясновельможний гетьман жодними, хоч би й найбільшими, подарунками та респектами не спокушався, нікому за хабарі в урядах ні полковничих, ні інших військових чи посполитих посад не давав і насильно в уряд нікого не призначав. ...Такого ж закону і полковники повинні будуть дотримуватися та не допускати без вільного обрання цілої сотні сотників та інших посадовців за якісь респекти. А через власні образи не повинні також з урядів звільняти.»⁴⁰.

Не можна не згадати і Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen (1789 рік), у якій наголошується, що саме зневага до людських прав і є чинником суспільних нещасть та корупції публічної влади. І прийнята Déclaration має слугувати нагадуванням про наявність у людини прав; необхідність зважання на людські права при прийнятті соціальних рішень⁴¹.

⁴⁰ Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

⁴¹ Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

При цьому метою політичних об'єднань проголошується саме збереження людських прав (які інтерпретуються як природні і невід'ємні): свобода, власність, безпека та опір гнобленню⁴².

За декілька років до прийняття французької декларації було проголошено Декларацію незалежності Сполучених Штатів Америки, у якій вказується, що «ми вважаємо самоочевидними істини, що всі люди створені рівними, що їх Творець наділив певними невід'ємними правами, серед яких життя, свобода та прагнення до щастя»⁴³. У цьому документі вказується на завдання публічної влади, яке полягає у забезпеченні цих прав, а також на право народу на спротив, якщо влада не виконує свого призначення, на установчу владу народу і, відповідно, первинність народного суверенітету, а також ту ідею, що згодом отримала назву вертикального виміру людських прав.

У цій частині роботи не можна не згадати і Загальну декларацію людських прав. Вище я зазначав на окремих історичних аспектах її прийняття; зараз більш детально зупинюсь на цьому міжнародному документі. І у цьому аспекті не можу не навести тезу С. Головатого про те, що при прийнятті цього документу розробники урахували попередній досвід у царині права та свідомо пішли на зміну термінології. Зокрема, права людини (або права людини і громадянина, як це зазначалось у французькій декларації) замінено на людські права, щоб додатково акцентувати увагу на властивості людині цих прав, на невід'ємності людських прав, їх природньому характері⁴⁴. «Досі поза увагою лишається та немаловажна обставина, що укладачі ООНівського документа якраз 1948 року самі відмовились від запровадженого ще з другої половини XVIII століття англосовітського вислову

---

⁴² Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

⁴³ Declaration of Independence: A Transcription. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

⁴⁴ Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.

«the rights of man», послівним (дзеркальним) перекладом якого – що українською, що російською, що французькою мовами – є відповідно: права людини / права человека / les droits de l'homme. Сам же термін «the rights of man» є похідним. Він увійшов в англійську мову шляхом тогочасного послівно дзеркального перекладу з французької вислову «les droits de l'homme», що його вперше було офіційно зафіксовано у Французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р.»⁴⁵ – наголошує вітчизняний вчений.

Відтак, йдеться не просто про заміну терміну, а про інший підхід, покладений в основу теорії людських прав. Додам, що до цього часу людські права розглядалися переважно як явище внутрішньодержавне – таке, що не виходить за межі конкретної держави. Тому у цьому контексті можна сприйняти ту тезу, що права людини залежать від держави, від рівня її розвитку, від їх закріплення в законодавстві.

З моменту прийняття Загальної декларації людських прав мова вже йде про людські права як категорію універсальну, яка не обмежується територією окремої держави; на території якої б держави не перебувала людина, вона не «втрачає» належні їй від природи права. У цьому і була основна ідея, відображена у змісті аналізованого міжнародного договору.

Саме з цього часу, на мою думку, й оформлюється ідея про вертикальний вимір людських прав (саме цю характеристику важко зрозуміти українському суспільству, у тому числі й правничий спільноті). Людські права є тими вимогами, що ставляться не до інших осіб (фізичних чи юридичних), а саме до держави. На державі лежить обов'язок забезпечувати ці природні, невід'ємні можливості людини. При цьому, це односторонній зв'язок: людина наділена тільки правами, а держава має тільки обов'язки. Людські права

⁴⁵ Лекція доктора юридичних наук Сергія Головатого: «Розуміти людські права за західною правничою традицією». Право України. 2017. №4. С. 128.

не передбачають (і не можуть передбачати) обов'язки людини; обов'язки покладаються на публічну владу. Певною мірою, людські права слід сприймати як «данність» для держави: держава не може нехтувати людськими правами, вони є і держава мусить їх забезпечувати (при цьому людські права визначають межі діяльності держави). Відповідно, держава не може визначати: які вона права буде забезпечувати, а які – ні. Звідси й висновок про те, що не має значення: закріплені людські права у законодавстві чи не закріплені. У цьому контексті примітним є приклад з Федеративною Республікою Німеччини, Конституція якої не закріплює право на освіту (і якщо відносно шкільної освіти хоча б існує ст. 7, відповідно до якої уся шкільна система знаходиться під наглядом держави⁴⁶, то університетська освіта не згадується). Але ми не можемо зробити висновок про те, що право на освіту в Федеративній Республіці Німеччини відсутнє.

Зважаючи на вказане вище, не можемо не зазначити, що вертикальний вимір людських прав знаходить відображення у тексті Конституції України. Так, відповідно до ст. 3 цього акту установчої влади народу «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»⁴⁷. Як бачимо, йдеться про обов'язок забезпечувати людські права саме державою, а також про підпорядкування діяльності держави людським правам.

До цього слід додати, що відповідно до ч. 1 ст. 22 Конституції України «Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними»⁴⁸. І хоча у наведеному приписі поєднано два різних за правовою природою явища – людські права та

---

⁴⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>

⁴⁷ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴⁸ Там само.

права громадянина – ключовою є теза саме про те, що існують й інші людські права, окрім тих, які згадуються у тексті Конституції України.

Наведене вказує ще на один аспект, який я мушу висвітлити. Вертикальний вимір людських прав визначає те, що порушником (потенційним суб'єктом порушення людських прав) є саме держава, а не інші люди. Оскільки саме держава має забезпечувати людські права, то за порушення людських прав несе відповідальність саме держава. Тому неправильно називати державні органи правоохоронними (саме вони – і тільки вони – можуть бути порушниками людських прав). Додам, що цей термін «правоохоронний орган» є евфемізмом каральних органів. З розпадом радянської держави її «каральна система», продовжуючи свою діяльність, мала бути «демократизована», а тому не могла називатися каральною. При цьому, зважаючи на превалювання юридичного позитивізму (на що я вказував вище) відбувалось ототожнення закону і права, тому органи, які охороняють положення, закріплені у прескриптивних текстах було названо правоохоронними.

Цей термін не властивий західній правовій культурі, у межах якої і сформувалась аналізована мною теорія людських прав. Більш того, у західному праві намагаються уникати надмірного термінологічного «засмічення» системи права термінами, які не мають чітко визначеного обсягу. Є окремі державні органи, кожен з яких має чіткі повноваження та діє у чітко визначених межах.

Доцільно також вказати на певну послідовність вітчизняного законодавця у впровадженні західних концептів у національне право. Так, вносячи зміни до Конституції України (у тій частині, що стосуються предмету цього дослідження), парламент використав термін «органи правопорядку», який правильно відображає сутність тих органів, які у вітчизняній системі йменуються правоохоронними. Саме тому доцільно внести зміни до національного законодавства в контексті виключення термінів «правоохоронні органи», «правоохоронна діяльність», як таких, що спотворюють розуміння царини права та людських прав.

Водночас, не можна не вказати і на певні тенденції коригування концепції вертикальності людських прав. Так, я разом з колегами вказував на окремі аспекти цієї проблематики⁴⁹. Нами було вказано наступне: «Бізнес у сучасному суспільстві відіграє важливу роль у суспільстві, ставши фактором, що суттєво впливає на реалізацію людських прав. Що зумовлює необхідність переосмислення усталеної теорії людських прав у частині адресата вимог: якщо у класичному розумінні людські права адресуються державі, у якої і є обов'язок поважати, захищати і забезпечувати людські права, то у сучасному вимірі таким адресатом усе більше стає бізнес»⁵⁰.

На міжнародному рівні було прийнято низку актів, які частково регулюють означене питання. Так, згадаю наступні:

– Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та людських прав (Guiding Principles on Business and Human Rights). Відповідно до цього документу «Підприємства повинні поважати людські права. Це означає, що вони повинні уникати посягань на людські права і повинні боротися з негативним впливом на людські права, до якого вони мають відношення»⁵¹.

– Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств (OECD Guidelines for Multinational Enterprises). Відповідно до цього акту підприємствам варто дотримуватися, зокрема, наступного: у своїй діяльності поважати визнані на міжнародному рівні людські права⁵². Ці керівні принципи передбачають, що транснаціональним корпораціям у своїй діяльності варто поважати визнані на міжнародному рівні людські права; утримуватися від дискримінації або дисциплінарних дій відносно працівників. Окрім цього, транснаціональні

---

⁴⁹ Kuchuk A., Orlova O. Ivaniy O. Business and Human Rights: Dialectics of Interaction. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 2020, volume 129. P. 56–62.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Guiding Principles on Business and Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf

⁵² OECD Guidelines for Multinational Enterprises. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/mneguidelines/>

корпорації повинні поважати людські права, уникати порушення людських прав, розв'язувати конфлікти, в яких вони опинилися через несприятливий вплив на людські права⁵³.

Вказані міжнародні акти можна розглядати як певні стандарти сприйняття бізнесом людських прав.

Варто також наголосити на наступному. Хоча Конвенція про захист людських прав та основоположних свобод та Європейський суд з прав людини і містять указівку на «людину», суб'єктом звернення до Суду може бути як фізична, так і юридична особа (однак, юридична особа недержавної форми власності або неурядова організація, оскільки держава не може позиватися до самої себе). Відтак, певна частина бізнесу може звертатися за захистом їх «людських прав». У цілому відзначимо, що частка таких справ у Суді невелика, але такі випадки не є поодинокими⁵⁴.

Відтак, як бачимо, теорія людських прав, як і саме суспільство, не залишається незмінною і є явищем динамічним. У цьому аспекті відзначаю тезу про імпліцитність норм про людські права. Доволі показовим у цьому аспекті є приклад з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини. Так, зокрема, ст. 3 цієї Конвенції є доволі лаконічною: містить одне речення з 15 слів (у англійському варіанті)⁵⁵. Але сам зміст цієї норми розкривається у чисельних рішеннях Європейського суду з прав людини, у якій відображено матеріальний та процесуальний аспекти виконання державою зобов'язань за цією нормою, доктрину «мінімального рівня жорстокості» та ін. Більш того саме у практиці наводяться критерії розмежування 1) катування;

⁵³ OECD Guidelines for Multinational Enterprises. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/mneguidelines>

⁵⁴ Kuchuk A., Orlova O. Ivani O. Business and Human Rights: Dialectics of Interaction. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 2020, volume 129. P. 56–62.

⁵⁵ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

2) нелюдського поведіння; 3) поведіння, що принижує гідність. Сама стаття не містить ніякої вказівки на їх розмежування.

Або слід згадати ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, якій закріплено право на повагу до приватного і сімейного життя. Укладачі цієї Конвенції навряд чи передбачали, що під захист цієї статті може потрапити репутація особи, життя ембріонів, можливість пологів вдома, а не в медичному закладі і багато іншого.

У цьому аспекті варто погодитись з О. Мінченко відносно того, що «правничий текст не є текстом у його класичному лінгвістичному розумінні, а є частиною правового дискурсу; імпліцитний характер тексту окремих нормативно-правових актів спричиняє недостатність самого лише тлумачення окремого слова, важливою є система цінностей соціуму, міжнародне право та ін. Право є можливим за умови комунікації, а тому право повинно розглядатися лише через відповідний соціальний контекст»⁵⁶. А відносно практики Європейського суду з прав людини, то означена вчена цілком правильно відзначає, що «практика Європейського суду з прав людини *inter alia* розкриває зміст положень Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; рішення Суду є своєрідною складовою Конвенції. Водночас рішення Європейського суду з прав людини, ґрунтуючись на Конвенції ... має бути прийняте *ex aequo et bono*»⁵⁷

Особливо важливими є ці положення у контексті реалізації людських прав, їх забезпечення органами публічної влади, які завжди при прийнятті рішення мають виходити з людських прав та їх найкращого забезпечення.

Наголошу, що йдеться про західну правову культуру. Оскільки в межах східної культури існує інше сприйняття права, інший зміст

---

⁵⁶ Мінченко О.В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. С. 59.

⁵⁷ Там само. С. 239.

вкладається у людські права. Водночас, зазначу, що це жодною мірою не є причиною визнання однієї з культур вищою чи нижчою, правильною чи неправильною тощо. Для кожної культури властиве своє світосприйняття і, відповідно, визначення соціальних цінностей. Розуміння цього і є основою діалогу культур: усвідомлюючи свої особливості (позитивні та негативні аспекти функціонування), можна визначати, в якому напрямі доцільно розвиватись, ділитись своїм досвідом.

Звісно, якщо культура прагне розвиватись; так, у цьому контексті доцільно згадати російське суспільство, яке обрало для себе шлях побудови авторитарного і, навіть, тоталітарного суспільства, яке нехтує людськими правами, а всю потенційну економічну діяльність спрямовує на розвиток військової сфери і ведення воєн, замість того, щоб покращувати життя самих членів суспільства. У такому суспільстві людина не визнається цінністю. Так, показовим у цьому відношенні є ставлення російських військових до цивільного населення (масові вбивства, гвалтування, знущання, у тому числі і щодо дітей; так, на звільнених територіях Херсонщини знайшли кімнату, у якій російські окупанти знущались над дітьми⁵⁸). До цього варто додати, що основним «трофеєм» російських військових були пральні машини, лептопи, мобільні телефони, кухонний електроінструмент, нижній одяг. Такі військові, усвідомлюючи, що їхнє життя в небезпеці, харчувались військовим пайком, строк придатності якого минув більше, ніж п'ять років тому. Війські держави, у якій великі поклади газу і нафти були здивовані, що в Україні у селах приватні будинки опалюються природним газом (натомість, у них – це переважно пічне опалення) і є асфальтові дороги (натомість, у них – це ґрунтові дороги, які фактично непридатні для проїзду в дощову погоду).

⁵⁸ У Херсоні виявили «дитячу камеру» в катівні – омбудсмен Лубінець. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-herson-dytyacha-kamera-v-kativni-ombudsmen/32176417.html>

Такий низький рівень життя російського населення, незадовільний стан забезпечення людських прав підтверджується даними різних організацій, відображених у рейтингах (індексах) тощо.

Водночас, такий рівень життя позитивно сприймається росіянами. На це вказують, зокрема, дані світового дослідження цінностей (World Values Survey за даними 2020 року. Зауважу, що це дослідження охоплює майже 95 % світового населення. За результатами сьомої хвили дослідження (2017–2020 роки) 79,4 % росіян вважають себе щасливими у порівнянні з іншими державами (натомість, 78,3 % українців вважають себе щасливими)⁵⁹.

Саме тому війну Росії проти України можна розглядати як війну цінностей, як війну антидемократичного режиму з державою, що проголосила напрям на демократію.

Питання цінностей окремого суспільства є суто його внутрішнім, однак, якщо це впливає на сусідні культури, а також ставить під загрозу безпеку у всьому світі, то ця проблема вже виходить за межі внутрішньодержавної та вимагає адекватної реакції міжнародного співтовариства з притягненням усіх винних осіб до відповідальності.

У цьому контексті наведу також окремі ситуації, які вказують на ставлення до людських прав у різних державах (описані ситуації доволі яскраво вказують на ставлення до людських прав).

Як повідомляють засоби масової інформації, 7 грудня 2022 року «парламент Індонезії ухвалив новий кримінальний кодекс, згідно з яким за секс до шлюбу тепер можуть покарати до року позбавлення волі. За співмешкання загрожуватиме шість місяців ув'язнення. Також забороняється пропаганда засобів контрацепції»⁶⁰. Наведене вказує

---

⁵⁹ Світове дослідження цінностей. 2020 в Україні. Київ: Український центр європейської політики, 2020. URL: <https://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>

⁶⁰ Влада Індонезії запевнила, що туристів не каратимуть за позашлюбний секс через новий кримінальний кодекс. URL: https://zmina.info/news/vlada-indoneziji-zapevnyla-sho-turystiv-ne-budut-karaty-za-pozashlyubnyj-seks-cherez-novyj-kryminalnyj-kodeks-zakon/?fbclid=IwAR08JoXrHrqyi85UY9a_XRttcYahiB9FhQW87qJ9_K-hk9D8Nh1_KClkPvI

на прагнення публічної влади регулювати суспільні відносини, які складають сферу приватності (зауважу, що у цьому випадку не йдеться про статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості). А це вже можна розглядати як ознаки авторитаризму та тоталітаризму. Частиною свободи особи є сексуальна свобода (акцентую увагу, що маю на увазі добровільні, без примусу, без використання безпорадного стану іншої особи тощо відносини).

При цьому не можу не вказати і на дискримінаційний підхід публічної влади Індонезії, що проявляється у різному ставленні до громадян Індонезії (на яких і поширюватиметься дія означених норм) та громадян інших держав-туристів («я хочу наголосити іноземним туристам: будь ласка, приїжджайте до Індонезії, тому що вас не каратимуть за цією статтею»⁶¹) хоча при цьому не йдеться про політичні права. Виокремлення негромадян як осіб, на яких не поширює дію норма про заборону сексуальних відносин до шлюбу чи поза шлюбом вказує на розуміння владою того, що така норма про кримінальну відповідальність є порушенням людських прав, однак, виняток зроблено, як можна дійти висновку суто з економічних чинників – туризм є засобом поповнення державного бюджету.

У листопаді 2021 року засоби масової інформації повідомили про те, що у Північній Кореї «засудили на смертну кару студента, який повернувся з Китаю з файлом серіалу на USB-носії, який він приховано провіз до країни. Та після того, як він продав копії серіалу кільком людям, включаючи інших студентів, його заарештувала одна зі спецслужб КНДР. ЗМІ відзначає, що шість інших студентів, які просто переглядали серіал, засудили до п'яти років виправних робіт»⁶². При цьому йдеться не про файл, наприклад, дитячої

⁶¹ Влада Індонезії заповнила, що туристів не каратимуть за позашлюбний секс через новий кримінальний кодекс. URL: https://zmina.info/news/vlada-indoneziji-zapevnyla-sho-turystiv-ne-budut-karaty-za-pozashlyubnyj-seks-cherez-novyj-kryminalnyj-kodeks-zakon/?fbclid=IwAR08JoXrHrqi85UY9a_XRttcYahiB9FhQW87qj9_K-hk9D8Nh1_KClkPvI

⁶² У КНДР студента засудили до смертної кари за поширення серіалу «Гра в кальмара». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3356936-u-kndr-studenta-zasudili-do-smertnoi-kari-za-posirennja-serialu-gra-v-kalmar.html>

порнографії, а про відомий серіал «Гра в кальмара», світова прем'єра якого відбулась у вересні 2021 року на відомій платформі Netflix. Цей серіал «швидко став найуспішнішим південнокорейським серіалом на цій платформі, а менше, ніж за місяць – найпопулярнішим на ній з-поміж усіх серіалів»⁶³.

Цей опис буде неповним, якщо не згадати про життя в одному з регіонів Китаю, який являє собою фактично концентраційний табір. Як повідомляється на веб-платформі hromadske «життя під цілодобовим наглядом відеокамер, збір ДНК громадян, тотальний поліцейський контроль та концтабори для «перевиховання». Ні кроку вбік без відома партії. Пересування по місту – лише після сканування сітківки ока. Звучить як опис роману «1984» Джорджа Орвелла, але ні. Це – реальність для мільйонів мешканців регіону Сінцзян у Китаї. Передусім для мусульманських меншин: уйгурів, казахів та інших народностей»⁶⁴.

Таке становище навряд чи сумісне з людськими правами. За таких обставин не просто обмежуються людські права, а ними нехтують, порушується сама сутність людських прав, а відповідно, йдеться про їх «кричущі» порушення. Навряд чи такий стан сумісний з розумінням права як інструменту соціального регулювання, що ґрунтується на справедливості.

Список використаних джерел до розділу:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
2. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

---

⁶³ Гра в кальмара. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гра_в_кальмара

⁶⁴ Компартія проти ісламу: Китай створив цифрову антиутопію, і це дуже схоже на роман Орвелла. URL: <https://hromadske.ua/posts/kompartiya-proti-islam-u-kitaj-stvoriv-cifrovu-antiutopiyu-i-ce-duzhe-shozhe-na-roman-orvella>

3. Declaration of Independence: A Transcription. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>
4. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
5. Guiding Principles on Business and Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf
6. Kuchuk A., Orlova O. Ivaniy O. Business and Human Rights: Dialectics of Interaction. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 2020, volume 129. P.56-62.
7. Magna Carta. England [1215]. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Magna-Carta>
8. OECD Guidelines for Multinational Enterprises. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/mneguidelines/>
9. Влада Індонезії запевнила, що туристів не каратимуть за позашлюбний секс через новий кримінальний кодекс. URL: https://zmina.info/news/vlada-indoneziji-zapevnyla-sho-turystiv-ne-budut-karaty-za-pozashlyubnyj-seks-cherez-novyj-kryminalnyj-kodeks-zakon/?fbclid=IwAR08JoXrHrqi85UY9a_XRttcYahiB9FhQW87qJ9_Khk9D8Nh1_KClkPvI
10. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.
11. Гра в кальмара. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гра_в_кальмара
12. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

13. Компартія проти ісламу: Китай створив цифрову антиутопію, і це дуже схоже на роман Орвелла. URL: <https://hromadske.ua/posts/kompartiya-proti-islam-u-kitaj-stvoriv-cifrovu-antiutopiyu-i-ce-duzhe-shozhe-na-roman-orvella>

14. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141

15. Лекція доктора юридичних наук Сергія Головатого: «Розуміти людські права за західною правничою традицією». *Право України*. 2017. №4. С. 126–141.

16. Мінченко О.В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.

17. Світове дослідження цінностей. 2020 в Україні. Київ: Український центр європейської політики, 2020. URL: <https://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>

18. У КНДР студента засудили до смертної кари за поширення серіалу «Гра в кальмара». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3356936-u-kndr-studenta-zasudili-do-smertnoi-kari-za-posirennja-serialu-gra-v-kalmara.html>

19. У Херсоні виявили «дитячу камеру» в катівні – омбудсмен Лубинець. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-herson-dytyacha-kamera-v-kativni-ombudsmen/32176417.html>

Розділ 4

Транснаціоналізація конституційного права в аспекті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів

В Україні триває реформа правничої освіти, що є складовою євроінтеграційних процесів, реалізацією українським суспільством як обраного вектору розвитку долучення до європейської спільноти. Тривалий час перебування України у складі радянської держави, як було означено вище, позначився на усіх сферах життєдіяльності суспільства і, безумовно, значно вплинув на царину права (що цілком очевидно, виходячи з того, що право є регулятором суспільних відносин). Намагання радянської влади виглядати легітимною, авторитетною у очах населенні і, одночасно, такою, що діє від імені народу та діє в його інтересах – в очах міжнародного співтовариства обумовлювало потребу обґрунтування власної «ПРАВності», що реалізувалось через ототожнення закону з правом (власні розпорядження вважались такими, що є правом, саме і тільки розпорядження публічної влади називались правом). Відтак, будь-які дії влади були правомірними (волевиявлення влади і є правом). Єдине, на чому слід наголосити, що йдеться у цілому про владу будь-якого рівня. Лише у поодиноких випадках, коли, наприклад, влада на місцях явно виходила за установлені партійним керівництвом межі і не могла подолати спротив через державний примус, окремі посадовці «назначались»

відповідальними за таке свавілля, переважно переводячись на нижчу посаду або в інший район (єдиною метою чого було припинити провокування населення на колективний спротив).

Слід наголосити, що оскільки воля публічної влади, відображена у законі, спрямовувалась у першу чергу не на саму владу, а на громадян, встановлюючи чисельні обов'язки останніх (при цьому задля демократичного фасаду необхідно було вказати і на права громадян, однак, у цьому ж законодавстві закріплювалась ціла низка «механізмів», які необхідно було пройти особі, щоб реалізувати передбачену законом можливість, що, знову таки, ставило громадянина у підпорядкування до чиновника, без рішення якого не можна було нічого досягти (і до того ж, не одного чиновника, а цілого «механізму»)), то сам закон мав невелике значення для самої публічної влади, яка керувалась переважно політичною доцільністю. Саме в цьому контексті можна розглядати провідну роль комуністичної партії, положення про яку було об'єктивовано у тексті основного закону радянської держави. Доречно вказати, що наведене підтверджується існуючим і до сьогодні рівнем правового нігілізму; існуванням чисельних прислів'їв і приказок (які і нині «живуть» в українському суспільстві). Згадаю лише деякі: «Закон як дишло, куди повернеш – туди і вийшло», «Закон, як павутина: джміль проскочить, а муха заплутатиться», «Закони добрі, та судді лихі», «Хто не знає законів, той тільки не порушує їх»⁶⁵, «Не підмажеш – не поїдеш», «Рука руку мие», та ін.

Означені ідеологеми не могли не позначитись на конституційному праві, яке й визначає спосіб організації та принципи функціонування публічної влади. Більш того, варто вказати, що як конституція, так і конституційне право значною мірою нівелювались, у суспільстві створювалось враження про їх факультативну роль, а натомість вказувалось на пріоритет закону і, навіть, підзаконного нормативного акту, оскільки саме останні визначали «механізми» реалізації конституційних норм (як норм, що викладені у законах, загалом).

---

⁶⁵ Словопис. URL: <https://www.facebook.com/slovopys/posts/1821778358050401/>

Принагідно слід вказати і на те, що царина конституційного права йменувалась державним правом. Це було право, прийняте державою не для того, щоб себе обмежити, а щоб створити фасад демократії і народовладдя для іноземних держав. Конституційне ж право саме і існує для визначення засад функціонування влади, а тому, у першу чергу, стосується саме публічної влади.

Однак, на сьогодні використання терміну «державне право», особливо в умовах демократичного суспільства, не є правильним, бо прикметник «державне» вказує на належність і, таким чином, створює уявлення про те, що право «твориться» державою, їй належить, замість того, щоб відображати властивість права ОБМЕЖУВАТИ публічну владу. А разом з існуванням дисципліни «Теорія держави і права» остаточно закріплює зв'язок права з державою, ставлячи останнє у становище підпорядкування.

У цьому ж контексті відбувалась і подальша догматизація конституційного права, через зменшення його ролі (розуміння як однієї з галузей національного права, а не підґрунтя всієї системи національного права), а також його триєдиної іпостасі: галузь права – навчальна дисципліна – наука.

Саме тому існує потреба у кардинальному переосмисленні конституційного права зокрема, і системи права загалом.

Основним завданням на перших заняттях з конституційного права має бути надання студенту загального розуміння конституційного права через його сприйняття як основи національної системи права, а не галузі права. Більш того, слід вказати і на те, що у здобувачів вищої освіти необхідно сформувати усвідомлення, що конституційне право включає в себе не тільки конституційні норми, а й конституційні цінності. Конституційне право залучає студента в правову аксіологію, дає розуміння важливості не формально-догматичного вивчення правових явищ, а через призму цінностей відповідного суспільства.

Вивчення перших тем дисципліни передбачає зосередження уваги на транснаціональних процесах, зокрема, у царині конституційного

права, що виводять конституційне право за національні межі (відтак, це впливає на зміст конституційного права і відповідна навчальна дисципліна уже не йменується «Конституційне право України»), що обумовлює потребу у з'ясуванні співвідношення конституційного права та міжнародного права.

У демократичних державах конституція (як акт установчої влади народу) сприймається як засіб обмеження публічної влади (як і людські права). У таких суспільствах, відповідно, існують інститути людських прав, вибори та референдуми, відбувається поділ влади, визнається, що ці органи мають діяти виключно у межах і у спосіб, що визначені законами, обмеження людських прав мають відбуватися лише як винятковий засіб і з дотриманням необхідних підстав та ін.

Відповідно, можна стверджувати, що Конституція України (як і конституційне право в Україні) мало чим відрізняється (за сутнісними ознаками) від конституцій та конституційного права демократичних держав. У цьому контексті згадаю також те, що доволі часто навіть у наукових колах можна почути фразу про те, що Конституція України (закріплені в ній норми) є однією з найбільш демократичних, кращих і т.д. Не аналізуючи правильність такого сприйняття Конституції, вкажемо лише на те, що таке твердження вказує на подібність конституційних положень; на те, що конституційне право «втрачає» національні межі та виходить за них, набуває транснаціонального характеру.

На мою думку, це обумовлено, серед інших чинників, тим, що конституційне право (як і система права загалом) має аксіологічну складову: спільність цінностей обумовлює і подібний спосіб організації та життя суспільства.

Значна частина підручників, навчальних посібників, у яких висвітлюється ця тематика, продовжують традицію, започатковану в радянській державі, розглядати будь-який предмет через три аспекти: науку, галузь права та навчальну дисципліну. Таке викладення спотворює сутність явища, що вивчається, і спрямовує на догматичне сприйняття юридичних дисциплін.

Окремо слід вказати, що подекуди і сьогодні виокремлюються «Конституційне право України» та «Конституційне право зарубіжних держав» (основою чого є радянський поділ права на «радянське право» та «право буржуазних держав»), що на сьогодні слід сприймати суто як радянську традицію. При цьому, перше являє собою аналіз національного законодавства (окремих законів), а друге – енциклопедичне викладення загальної характеристики основних політичних інститутів з акцентом на особливостях понятійно-категоріального апарату. Таке викладення також спотворює сутність явища, що вивчається, і спрямовує на догматичне сприйняття юридичних дисциплін, на просте запам'ятовування приписів законів та назв державних органів в різних державах. Доцільним можна визнати виокремлення як окремої дисципліни порівняльного конституційного права, яке зосереджує увагу не на відмінностях у назві органів публічної влади, а на їх сутнісних відмінностях, спільних ознаках та ін.

Зважаючи на означене вище, слід вказати на невисвітлений вітчизняною правничою наукою і такий аспект як вертикальний і горизонтальний аспекти конституційного права.

Конституційне право розглядається через «вертикальний ефект» та «горизонтальний ефект». Зазвичай конституційне право сприймається як сукупність норм і принципів, що визначають відносини владарювання, у тому числі й відносини між особою та державою («вертикальний вимір»). «Горизонтальний ефект» пов'язаний з визначенням питання, чи можуть такі норми, які визначають відносини владарювання, регулювати відносини між приватними суб'єктами.

«Горизонтальне застосування конституційних положень, особливо основних прав, є сумнозвісною проблемою порівняльного конституційного права. Воно стосується питання про те, чи можна посилатися прямо чи опосередковано на конституційні норми між приватними сторонами правового спору. Горизонтальне

застосування стосується обов'язку приватних сторін виконання конституційних вимог...»⁶⁶.

Зарубіжні дослідники відзначають, що «серед найбільш фундаментальних питань у конституційному праві є сфера застосування положень індивідуальних прав і, зокрема, їх охоплення приватною сферою. Це питання також наразі є одним із найбільш важливих і гостро обговорюваних у порівняльному конституційному праві, де воно відоме під назвою «вертикальний» і «горизонтальний ефект». Ці альтернативи стосуються того, чи регулюють конституційні права лише поведінку державних суб'єктів у їхніх відносинах з приватними особами (по вертикалі) чи також відносини між приватними особами (по горизонталі). В останні роки горизонтальна позиція була прийнята різною мірою, і після систематичних наукових і судових дебатів, зокрема, в Ірландії, Канаді, Німеччині, Південній Африці та Європейському Союзі. Це питання також стало темою стійкого дебати у Сполученому Королівстві після прийняття Закону про права людини 1998 р., оскільки залишається відкритим і дискусійним питанням, чи матимуть права, які він захищає, як горизонтальний, так і вертикальний ефекти, і в якій мірі».⁶⁷

Не можна оминати увагою і той факт, що викладення питання системи конституційного права у навчальній літературі переважно здійснюється через усталений у радянській юриспруденції підхід, відповідно до якого систему права розглядають через систему законодавства (хоча при цьому й намагаються розмежувати ці поняття; однак, ототожнення права та закону призводить до ототожнення змісту цих понять), виокремлюючи: 1) норми права; 2) інститути права; 3) підгалузі права; 4) галузі права. Зазвичай ця структура доповнюється виокремлення субсистемних груп: приватного та публічного права.

---

⁶⁶ Oxford Constitutional Law. URL: <https://oxcon.oupplaw.com/display/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e308>

⁶⁷ Stephen Gardbaum, The "Horizontal Effect" of Constitutional Rights, 102 MICH. L. REV. 387 (2003). URL: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol102/iss3/2>

Не заперечуючи такого підходу, вкажу на його певну нечіткість. Зокрема, відсутні чіткі критерії розмежування галузі, підгалузі та інституту. До того ж, така структура значною мірою є похідною від законодавства, що спотворює розуміння права (у тому числі й конституційного), оскільки саме законодавство є похідним від права, право є первинним по відношенню до законодавства. Відтак, такі положення навчальної літератури слід критично оцінювати.

Натомість пропонується сприймати систему конституційного права через систему норми та принципи, а також цінностей. Хоча, останні і відображаються у нормах та принципах, доцільно їх виокремити задля акцентування уваги студентів на аксіологічній складовій конституційного права (а також права загалом). Саме цінності є основою віднаходження балансу при визначенні питання обмеження людських прав, при розв'язанні питання обрання одного з можливих варіантів поведінки.

При цьому, на мою думку, під означеними елементами слід розуміти наступне:

1. Конституційні цінності. У науковій та навчальній літературі при висвітленні конституційних цінностей не наводиться дефініція (причини чого є певною мірою очевидними). Конституційні цінності є цариною правовою аксіології, правової культури, дослідження яких вимагає не тільки засобів ratio.

Пропоную для загального розуміння інтерпретувати це поняття наступним чином: конституційні цінності – це соціальні блага (явища), що є визначальними для життєдіяльності соціуму, визначають основи його функціонування, організацію життя в суспільстві, взаємодію його членів та відображаються у царині права.

Окремі аспекти значимості та розуміння конституційних цінностей висвітлюються окремими вітчизняними науковцями⁶⁸.

---

⁶⁸ Кушніренко О.Г. Поняття, природа і види конституційних цінностей. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14434/1/Kushnirengo_44-46.pdf

Додам, що доволі чітко система цінностей та мета конституціоналізму визначаються у Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки, а також в преамбулі Конституції Сполучених Штатів Америки:

«Ми, народ Сполучених Штатів, щоб створити досконаліший союз, установити правосуддя, забезпечити внутрішній спокій, запровадити спільну оборону, сприяти загальному добробуту та убезпечити нам самим і нашим нащадкам блага свободи – видаємо і встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки»⁶⁹.

2. Конституційні принципи. Це основоположні, керівні ідеї щодо організації та здійснення публічної влади, взаємовідносин людини і держави.

Переважно ця тема залишається невисвітленою у навчальній і науковій вітчизняній правничій літературі, фактором чого, багато у чому, є превалювання юридичного нормативізму, за якого принципи сприймаються суто як декларативні положення, які мають знайти подальше закріплення у нормах права (які мають визначити «механізм» їх реалізації). Глибоке розуміння принципів дає природне розуміння права.

Необхідно також усвідомлювати імпліцитний характер правничих принципів. Показовим у цьому аспекті є правовладдя (якщо його розглядати як принцип). Фактично відсутнє єдине визначення цього принципу, переважно його зміст розкривається через його складові, які не залишаються незмінними (тому це швидше явище динамічне, ніж статичне). Саме тому у багатьох національних законах, у яких закріплено верховенство права як принцип діяльності органів публічної влади, вказується, що його зміст розкривається у практиці Європейського суду з прав людини.

Загалом питання принципів конституційного права, як і принципів права, для вітчизняної правничої науки є доволі складним;

---

⁶⁹ Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США#ПРЕАМБУЛА

можна стверджувати, що національна юридична практика переважно не звертається до принципів права як до джерел права, більш того, доволі неоднозначним є і ставлення науковців до цього поняття та його ролі. Водночас, «принципи права – це не порада, не рекомендація; вони вимагають обов’язкового та повного втілення в соціальній практиці. Грубе та систематичне порушення, ігнорування їх вимог не просто завдає шкоди окремим суспільним відносинам, але й підриває основи правопорядку»⁷⁰.

Для порівняння вкажу, що у американській системі права відзначається, що «Конституція базується на семи основних принципах. Це народний суверенітет, обмеження влади, поділ влади, федералізм, система стримувань і противаг, республіканізм і індивідуальні права»⁷¹. Наголошу, що ці положення в Сполучених Штатах Америки спрямовані до учнів (тому кожен учень знає про принципи конституційного права).

Відповідно уже в закладі загальної освіти учні знають як принципи конституційного права, так і їх зміст, розуміють роль публічної влади, її похідний характер від народу, пріоритет саме людини над державою. Тому наведу зміст цих принципів⁷².

Народний суверенітет. Творці Конституції жили в часи, коли монархи стверджували, що їх влада походить від Бога. Преамбула, у якій йдеться про «ми, народ», відображає нову революційну ідею: публічна влада отримує повноваження від народу. Цей принцип, відомий як народний суверенітет, передбачає, що люди мають право змінювати або знищити публічну владу.

---

⁷⁰ Кучук А. М. Принципи права : необхідність зміни вітчизняної наукової юридичної парадигми. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 19 квітня 2018р.). Житомир : О. О. Євенок, 2018. С. 42–44.

⁷¹ The Goals and Principles of the Constitution. URL: <https://www.iowacityschools.org/cms/lib/IA01903939/Centricity/Domain/1192/Goals%20and%20Principles%20Chapter%202017-18.pdf>

⁷² Там само.

У цьому ж контексті наведу наступну цитату: «Саме люди за своєю природою наділені всіма повноваженнями та законодавчою владою створювати та змінювати публічну владу, конституції, хартії та закони. Це положення настільки фундаментальне, що воно відоме як **Перший принцип управління**»⁷³.

Обмеження влади. Колоністи жили під суворим правлінням короля. Щоб уникнути такої тиранії в новій державі, творці передбачили обмеження влади Конституцією. За обмеженого правління публічна влада має лише повноваження, надані їй Конституцією. Органи влади повинні дотримуватися закону.

Поділ влади. Щоб ще більше обмежити державну владу, творці передбачили поділ влади. Конституція поділяє владу на три гілки. Конгрес, або законодавча гілка влади, ухвалює закони. Виконавча влада на чолі з Президентом виконує закони. Судова гілка влади, що складається з судів, пояснює та тлумачить закони.

Стимування та противаги. Система стимувань і противаг захищає від зловживання владою. Кожна гілка влади має повноваження контролювати або обмежувати дії двох інших.

Федералізм. Конституція також встановлює принцип федералізму, або поділу влади між федеральною владою і штатами. Серед повноважень, які Конституція надає федеральній владі, є повноваження випускати гроші, оголошувати війну та регулювати торгівлю між штатами. Штати регулюють торгівлю в межах власних кордонів, встановлюють правила для виборів у штатах та засновують школи. Деякі повноваження розподіляються між федеральною владою і штатами. Повноваження, які не чітко надані федеральній владі, належать штатам.

Республікалізм. Конституція передбачає республіканську форму правління. Замість того, щоб брати безпосередню участь в управлінні державою, громадяни обирають представників для виконання їх

---

⁷³ The National Citizens Initiative for Democracy. URL:http://www.ncid.us/first_principle

волі. Отримавши посаду, представники голосують на власний розсуд. Однак вони повинні залишатися відкритими для населення.

Людські права. Конституція захищає людські права і основоположні свободи, які публічна влада погоджується захищати⁷⁴.

3. Конституційні норми. Це загальнообов'язкові правила поведінки, що об'єктивуються в межах суспільних відносин, які складають предмет конституційного права.

Особливості конституційних норм:

- зміст (що визначається предметом регулювання);
- установчий характер;
- мають вищу юридичну силу;
- переважно імперативні;
- переважно зобов'язальні та уповноважуючі;
- частина норм (наприклад, у царині людських прав) мають імпліцитний характер.

Акцентую увагу, що окремі соціальні блага, наприклад, правовладдя, можуть розглядатися і як конституційна цінність і як конституційний принцип (при цьому, використання терміну «конституційний» слід сприймати не як те, що цей принцип закріплений у Конституції України, а як те, що він належить до царини конституційного права).

У контексті питання системи конституційного права слід також погодитись з окремими вітчизняними вченими відносно того, що «безперспективно «утримувати» названі й майбутні нові нормативні утворення в межах конституційного права на правах його підгалузей, інститутів тощо. По-перше, традиційні підходи до конструювання структури конституційного права за принципом «російської матрешки» – «надгалузь», яка інтегрує в собі суміжні галузі (типу

---

⁷⁴ The Goals and Principles of the Constitution. URL: <https://www.iowacityschools.org/cms/lib/IA01903939/Centricity/Domain/1192/Goals%20and%20Principles%20Chapter%202017-18.pdf>

парламентського, виборчого, судового тощо), що також поділяють на підгалузі й субінститути, які містять низку простих інститутів, що складаються з правових норм, методологічно застаріли й у конституційному праві не працюють. Вони не враховують зростаючого динамізму сучасного суспільного, зокрема політичного життя й зумовлених ним суттєвих змін у сферах, обсязі та змісті конституційного регулювання та процесів поліструктуризації національної системи права»⁷⁵.

Наступна важлива тематика в межах конституційного права – це конституціоналізм. Загалом, ця тема має на меті показати студентам, що сутність конституціоналізму проявляється у обмеженні публічної влади. Відповідно, Конституція сприймається як засіб обмеження влади, а конституціоналізм є процесом щодо обмеження свавілля публічної влади, що здійснюється за допомогою низки засобів та знаходить відображення у Конституції як акті реалізації установчої влади народу.

Зазвичай викладення цієї теми в навчальній літературі можна охарактеризувати як догматичне: переважно наводиться перелік окремих (значимих) нормативно-правових актів і їхня часткова характеристика. При цьому не вказується сутнісний аспект: ці акти є частиною процесу обмеження публічної влади, недопущення свавілля органів державної влади та місцевого самоврядування. Відтак, має значення не суто формальний аспект: прийняття відповідного акту, а дія цього акту. Для прикладу згадаю існування конституцій в Російській Федерації та Білорусії, однак, наскільки реалізованими є положення цих конституцій, зважаючи на вибори президента в Білорусії у 2020 році (коли відбувались арешти опозиційних кандидатів, заборонялось проводити соціальні опитування, влада

---

⁷⁵ Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ: Ваіре, 2021. С. 55.

здійснювала жорстокі розгони мирних зібрань, безпідставно затримувала десятки людей і т.д.), а також політичний режим у Росії після 24 лютого 2022 року (коли розпочата повномасштабна війна проти України (яка почалась ще у 2014 році), прийнято низку диктаторських законів, які повністю заборонили свободу вираження поглядів, мирні зібрання та ін.). Відтак, виникає запитання: а чи вплинули на становлення і розвиток конституціоналізму в Білорусії та Росії прийняття конституцій?

У цьому контексті наведу слова вітчизняного науковця про те, що «розвиток конституційного права можливий у контексті доктрини конституціоналізму. Проте доволі тривалий період часу проблеми конституціоналізму для конституційного права України були своєрідним табу. Це було відображенням колоніального минулого України. Тривалий час юридична доктрина України цілком у постколоніальному дусі була у полоні впливу юридичної системи сусідньої країни зі сходу»⁷⁶.

Слід акцентувати увагу на відмінностях між конституціоналізмом та конституціями, законами тощо. Наголошу, що прийняття конституції не вказує, що у державі «з'являється» конституціоналізм. Прийняття законів також не призводить до появи конституціоналізму, особливо, коли йдеться про диктаторські закони.

Знову таки слід згадати негативний приклад Росії (а до цього і радянської держави), коли законодавство приймається не для того, щоб урегулювати певні відносини, а для того, щоб влада виглядала демократичною, для пропаганди того, що недемократична влада діє начебто в демократичних межах, поважає людські права, враховує думку народу тощо; є «потьомкінським селом».

Слід критично оцінювати положення про витоки конституціоналізму з часів Давньої Греції та Давнього Риму, зважаючи на існування

---

⁷⁶ Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. Ужгород : РІК-У, 2018. С. 16.

(та схвалення політико-правовими теоріями того часу) рабства, про не віднесення до народу значної частини людей, існування значної кількості цензів та ін.

Значною мірою ідеї конституціоналізму слід пов'язувати з формуванням теорії суспільного договору. Водночас, вкотре слід наголосити, що значною мірою конституціоналізм пов'язаний з реальними діями, з ефективністю інститутів обмеження публічної влади.

Самого лише законодавчого закріплення відповідних положень (наявність відповідного нормативного акту) не достатньо для наявності конституціоналізму – необхідною є і реалізація цих норм і відповідних ідей. У цьому аспекті додаю, що у контексті українського конституціоналізму зазвичай згадуються Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін, затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана (відомі під назвою «Конституція Пилипа Орлика»). Однак, наголосю, що йдеться про необхідність розгляду цієї «Конституції» саме як історичного джерела, у якому викладено окремі ідеї, що відображають явище конституціоналізму, а не як конституції.

Відтак, особливої уваги потребує і питання конституції. Особливо зважаючи на те, що панування юридичного позитивізму призводило до ототожнення права та закону; закон сприймався як єдина форма права, без закону не існувало і права. Саме тому будь-який прескриптивний текст (указ Президента, постанова Кабінету Міністрів, навіть накази міністерств) розглядалися як джерело конституційного права. Водночас, і конституція, і інші джерела конституційного права є тими явищами, що обмежують публічну владу, встановлюють межі її діяльності.

Більш того, і сама конституція в умовах юридичного позитивізму розглядається як результат волевиявлення органу публічної влади.

При цьому, хоча і вказується на те, що це «Основний закон», вважається, що він має переважно декларативне значення, норми цього Закону потребують деталізації у поточному законодавстві. Однак, конституцію необхідно розглядати як суспільний договір, як акт установчої влади народу. Саме таке розуміння конституції властиве західній правовій культурі.

Будь-який нормативно-правовий акт – це результат волевиявлення органів публічної влади, в якому відповідно відображаються інтереси публічної влади. Цілком логічним у цьому контексті є запитання: а чи може публічна влада сама себе обмежувати (чи буде вона це робити)? Згадаю відому фразу, яку пов'язують з іменем англійського політика та історика Джона Дальберга-Актона: «Влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно». В недемократичному суспільстві саме влада визначає засади функціонування суспільства, у демократичному – навпаки – саме суспільство визначає принципи свого функціонування, а також встановлює положення, що запобігають свавіллю органів публічної влади, обмежують останніх.

До недавнього часу конституція сприймалась вітчизняною правничою наукою як основний закон держави, як нормативно-правовий акт, що має вищу юридичну силу. Додам, що цьому сприяло і використання у тексті Конституції України терміносполуки «Основний Закон України», зокрема у преамбулі. Як і у рішенні Конституційного Суду України⁷⁷. Хоча, з позитивної сторони слід відзначити, що все ж таки у рішенні Конституційного Суду України закладено розуміння Конституції як акта установчої влади народу. «Конституція України ... за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу. Установча влада по відношенню до так званих

---

⁷⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>

встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої. Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом»⁷⁸ – зазначається у одному з рішень органу конституційної юстиції в Україні.

У межах західної правової культури конституція не сприймається суто як основний закон. Конституція (від лат. – установа, устрій) є актом реалізації установчої влади народу. Саме тому зазвичай устанавлюються особливі вимоги до зміни конституції, устанавлюється підвищена охорона її положень. І саме тому конституція, у першу чергу, стосується питань ключових питань організації життя суспільства, організації та здійснення державної влади, відносин влади та населення тощо.

Сприйняття конституції суто як закону спотворює сутність цього явища, вказуючи, що саме влада сама для себе визначає межі діяльності, сама себе обмежує, сама ж може внести зміни до цього акту тощо. До того ж, такий підхід, опосередковано вказує, що конституція адресується у першу чергу народу, а не владі. Що не відповідає дійсності. Насправді, конституція, виступаючи актом реалізації установчої влади народу, саме і передбачає, що народ уповноважує публічну владу, надає їй повноважень діяти відповідним чином, встановлює межі діяльності публічної влади тощо. Тому доволі дивним є виокремлення серед різновидів конституцій так званих октройованих, тобто подарована владою народу. Виокремлюються також номінальні та фіктивні конституції, які є або антидемократичними

---

⁷⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>

(заперечуючи положення конституціоналізму), або фактично не реалізуються і не мають на меті обмеження публічної влади. У сучасних умовах (виходячи з теорії конституціоналізму) навряд чи доцільно розглядати такі акти як конституції.

Відтак, у демократичному суспільстві Конституція сприймається не як Основний закон чи нормативно-правовий акт, що має найвищу юридичну силу, а як акт установчої влади народу, в якому відображено цінності та принципи функціонування суспільства, основи конституційного ладу, межі діяльності органів публічної влади. Доречно вказати, що таке розуміння Конституції не заперечує тези, що її положення мають вищу юридичну силу. Однак, сама Конституція уже сприймається не як акт влади, а як той акт, що походить від народу та обмежує публічну владу.

Тому доволі дивним видається, що і до сьогодні в навчальній і, навіть, науковій, правничій літературі Конституція розглядається саме і суто як «Основний закон держави». Така інтерпретація означеного явища становить небезпеку для адекватного його сприйняття, створює підґрунтя для створення системи «людина для влади», заперечення прав людини та ін.

Наведене дозволяє зробити висновок, що розпочата Росією проти України війна посягає на цінності українського суспільства, відображені у Конституції України. Так, для Росії людська гідність, людські права, правовладдя не виступають цінностями, натомість йдеться про тотальний контроль населення публічною владою, розгляд людини як можливої «бойової одиниці», забезпечення інтересів вождя, тотальну корупцію та значний розрив між рівнем життя більшості населення та чиновників тощо. У цьому ж контексті варто наголосити на можливості України остаточного відходу від сформованих за радянської влади засад функціонування суспільства та побудову дійсно української держави, а не продовження відтворення радянської України чи поширення «руського світу». Хоча і донині можна почути тези про те, що розбудова української держави «не на часі», положення конституціоналізму

і дозволяють стверджувати, що формування державності вимагає відповідного ідеологічного підґрунтя, у тому числі й мовного, розуміння помилковості думки про «відсутність різниці» тощо (ця тематика буде розглянута мною нижче, у окремому розділі).

Зазвичай доволі догматично і схематично викладається і тема конституційного устрою, без акцентування уваги на сутнісному аспекті положень. Надмірна увага приділяється схоластичному розмежуванню понять державного ладу, конституційного ладу, суспільного ладу тощо.

Водночас, ця тема набула особливої значимості для українського суспільства у 2014 році (особливо у лютому 2022 році) у зв'язку зі збройною агресією Росії щодо України та тимчасової окупації частини української території. Війна Росії спрямована саме проти конституційного ладу Української держави.

Доцільно наголосити на необхідності розгляду питання конституційного ладу через призму сучасного конституціоналізму і розуміння конституції як акту установчої влади народу, що і визначає засади конституціоналізму (що відображено і у відповідних принципах конституційного права), що ґрунтується на відповідних конституційних цінностях.

Чинником більш глибокого розуміння цього питання може бути аналіз диктаторського режиму Януковича та збройної агресії Росії з метою змін конституційного ладу Української держави.

Необхідно пам'ятати, що невід'ємними ознаками конституційного ладу є народний суверенітет, поділ влади, людські права, правовладдя та ін. В іншому випадку доцільно говорити не про конституційний, а про державний лад.

Відповідно, слід також розуміти, що наведені положення, які характеризують конституційний лад не носять суто національний (у нашому випадку – український) характер. Хоча і можуть бути особливості змісту відповідних конституційно-правових явищ. Наприклад, складовою конституційного ладу є і громадянство: одні

держави можуть визнавати подвійне (потрійне і т.д.) громадянство, інші (у тому числі й Україна) – тільки єдине громадянство. Різним може бути і змістовне наповнення (у контексті реалізації) окремих людських прав (показовим у цьому контексті є право на достатній життєвий рівень: для прикладу можна порівняти зміст цього права у межах Федеративної Республіки Німеччини та в Україні).

Таким чином, усе наведене вище дозволяє вести мову про транснаціоналізацію конституційного права. Такі поняття як конституціоналізм, конституція, принципи конституційного права, конституційні цінності мають загальнолюдський характер, хоча і можуть набувати окремих національних особливостей (які проте не змінюють загальний їх характер).

Одним з важливих питань державотворення є питання державної мови. У період становлення національних держав ця тематика набула особливого значення, переважно не спричиняючи соціальних дискусій. Для українського суспільства питання мови постало не так у момент проголошення незалежності Української держави, як через 23 роки після її проголошення, набувши свого апогею у 2022 році з початком повномасштабної збройної агресії Росії щодо України. Одним з обґрунтувань воєнних дій агресор використав саме мовний фактор. І хоча цей аргумент був безпідставним, саме на ньому наголосив російський президент. Наголошу, що за російською доктриною сфера інтересів Росії закінчується територією послуговування населення російською мовою.

Додам, що питання статусу української мови перманентно використовувалось суб'єктами політичної діяльності переважно у період виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування (зокрема, для маніпулювання виборцями).

Відповідно до положень Конституції України державною мовою в Україні є українська⁷⁹. При цьому відповідно ч. 2 ст. 10 Конституції

---

⁷⁹ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

України «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України»⁸⁰. Відзначу, що на моє переконання органи публічної влади переважно не виконували (неналежно виконували) наведений конституційний припис. Підтвердженням чого є стан функціонування української мови в Україні. Так, і на сьогодні, коли уже тривалий час діють положення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»⁸¹, зокрема, щодо використання державної мови у сфері засобів масової інформації, обслуговування споживачів, повсюдно доводиться вимагати, щоб надавачі послуг переходили на українську мову. І сьогодні (під час війни) на центральних телеканалах саме журналісти використовують російську. Так, з цього приводу згадаю нещодавнє звернення доктора філологічних наук, професора, директора Інституту української мови Національної академії наук України Павла Гриценка до Президента України. «Неприпустимо, щоб працівники медіа не уміли сказати українською мовою двох речень: сидить на інтерв'ю військовик, генерал. Давніше всі казали: військовики не знають української мови. І сидить кореспондент, яка ставить запитання. Генерал говорить прекрасною добірною українською мовою, а в нього послідовно запитують лише російською»⁸².

Питання української мови та її функціонування в різних соціальних сферах актуалізувалось з початком збройної агресії Росії щодо України. Додам, що і Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» був прийнятий тільки в 2019 році, а в 2021 році цей закон був визнаний конституційним

---

⁸⁰ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁸¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України від 25 квітня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

⁸² Звернення до президента України Володимира Зеленського від доктора філологічних наук, професора, директора Інституту української мови НАН України, дійсного члена НТШ, члена Політичної ради Народного Руху України Павла ГРИЦЕНКА URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100068168514803>

(низка народних депутатів вважали цей Закон таким, що не відповідає Конституції України, установлюючи гарантії саме для належного функціонування української мови).

Саме тому у правничому правовому дискурсі проблематика сприйняття державної мови як підґрунтя конституційного ладу переважно не була предметом системного дослідження. До 2014 року ця тематика носила, зокрема, суто філологічне значення (в межах наукового дискурсу) Так, згадаю дисертаційне дослідження на тему «Українська мова в соціолінгвістичному аспекті»⁸³, авторка якого цілком слушно зазначає, що на той час одним з двох завдань українського мовознавства (хоча, у цій частині варто не погодитись, оскільки це завдання всього українського суспільства і, зокрема, органів публічної влади) є необхідність «випрацювати наукові засади державної мовної політики, спрямованої на впровадження державної мови, розширення сфер її вживання»⁸⁴.

Окремі аспекти державотворчої функції мови висвітлює С. Єрмоленко (однак, саме через предмет філології)⁸⁵. Г. Янковська досліджувала функції державної мови (в межах лінгвістичного дискурсу)⁸⁶.

У правовій науці за цією тематикою публікувались лише окремі наукові статті. Так, згадаю дослідження В. Шишкіна, присвячене саме державотворчій функції мови. Цілком слушною є теза правника про те, що «якщо за приписом частини другої статті 3 Основного Закону України держава відповідає за свою діяльність перед людиною, то вона має відповідати й за повноправне функціонування української мови, носіями якої є люди – громадяни титульної нації»⁸⁷.

---

⁸³ Масенко Л.Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... д-ра. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 40 с.

⁸⁴ Там само. С. 29.

⁸⁵ Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.

⁸⁶ Янковська Г.В. Функції державної мови. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 5. С. 23–27.

⁸⁷ Шишкін В.І. Мова як складник державотворення. <http://urp1990.com.ua/s68-mova-yak-skladnik-derjavotvorenya>

Не можна оминати увагою і дисертаційне дослідження С. Кравченка у якому, однак, мова розглядається не через призму значення для державотворення та не як складову конституційного ладу, а тільки як засіб формального відображення нормативних приписів. «Саме втілення ідеї закону в мовну форму є вихідним пунктом матеріалізації закону і основою набрання законом чинності»⁸⁸.

Зазвичай мова сприймається як засіб передачі інформації від однієї особи до іншої. За загальновідомим виразом Е. Канта, «людина спілкується із собою подібними, тому що так більше почуває себе людиною»⁸⁹. Мова використовується як засіб об'єднання осіб в певні спільноти, нації, народи. За допомогою мови відбувається консолідація населення в державі⁹⁰.

Факт того, що зараз в Україні державною мовою визнається українська є великим здобутком українського народу. Протягом всього історичного розвитку український народ і його мова притіснялися. Проте, незважаючи на всі перепони, нині українська мова законодавчо закріплена як державна⁹¹.

Відповідно до ст. 10 Конституції України, прийнятій Верховною Радою 28 червня 1996, державною мовою є українська. Відповідно, держава повинна забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України⁹².

Зауважимо, що легальну (як різновид офіційної) інтерпретацію статусу державної мови навів Конституційний Суд України

---

⁸⁸ Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.

⁸⁹ Основні функції мови як суспільного явища. URL: <https://lektcii.com/1-16558.html>

⁹⁰ Ветошко К.В. Юридичне значення державної мови та проблема її застосування. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню юриста (м. Суми, 7 жовтня 2022 р.). – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2022. С. 45–47.

⁹¹ Там само.

⁹² Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

у відповідному рішенні: «українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом»⁹³.

У процитованому рішенні органу конституційної контролю також було пояснено, чому такий особливий статус було надано саме українській мові: «Конституцією України статус державної надано українській мові. Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено в Преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі»⁹⁴.

У резолютивній частині рішення Конституційний Суд України вказав на те, що конституційні приписи, у яких закріплено статус української мови як державної, зобов'язує органи публічної влади послуговуватися саме українською мовою, а також зобов'язує використовувати українську мову у освітньому процесі закладів освіти державної і комунальної форм власності⁹⁵.

Натомість в Україні непоодинокі випадки, коли судді, міністри, народні депутати в офіційному дискурсі застосовують саме російську мову. Показовим у цьому контексті є випадок, коли під час судового засідання підозрюваний робить зауваження судді, заставляючи послуговуватись державною мовою⁹⁶.

---

⁹³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. *Офіційний вісник України*. 2000. №4. Ст. 125.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Підозрюваний просить суддю говорити українською мовою. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=t1AUyAwjU4>

Відзначу також той факт, що органами публічної влади не проводилась відповідна робота щодо донесення до населення важливої ролі української мови в формуванні української держави, що посилювало вплив російських наративів про неважливість української мови тощо, а згодом було використано російськими політиками для обґрунтування своїх злочинних дій щодо України та українців.

Прикладом складної мовної ситуації є справа щодо одного з экс-міністрів. Вона стосувалася порушення державним службовцем ст. 10 Конституції України: виступ міністра (на той час) був опублікований на платформі YouTube російською мовою. Саме з цього приводу в серпні 2015 р. до суду звернувся громадський активіст С. Літинський. Позивач вказував на порушення міністром мовного законодавства та вимагав надати автентичний переклад даного відеозапису міністра. Суд визнав протиправною відмову у видачі перекладу виступу міністра⁹⁷. Доречно наголосити, що замість виконання рішення суду центральний орган виконавчої влади подав апеляцію на це рішення, намагаючись скасувати зобов'язання для міністра використовувати державну мову у своїй діяльності. Згодом ця апеляція була відкликана.

Схожих ситуацій багато: від порушення мовного законодавства працівниками сфери обслуговування населення до його невиконання органами публічної влади. Отже, мовна ситуація є доволі складною, так як мовне законодавство порушують навіть держслужбовці, які мають бути прикладом для громадян⁹⁸.

Так, відповідно до чинного законодавства, до обов'язків державних службовців віднесено, зокрема наступне: «обов'язково використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків,

---

⁹⁷ Постанова Львівського окружного адміністративного суду м. Львів від 14 вересня 2015 р., справа № 813/4324/15 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50789396>

⁹⁸ Ветошко К.В. Юридичне значення державної мови та проблема її застосування. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню юриста (м. Суми, 7 жовтня 2022 р.). – Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2022. С. 45–47.

не допускати дискримінацію державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації»⁹⁹.

Не зважаючи на весь складний шлях утвердження української мови як державної, навіть після закріплення цього її статусу у Конституції України та відповідному законі, українська мова і до сьогодні зазнає обмежень¹⁰⁰. Наголосимо, що ми не розглядаємо причини такого стану забезпечення функціонування української мови в українському суспільстві, оскільки це виходить за межі предмету нашого пізнання та має бути предметом окремого дослідження.

Наголосимо, що Україною задекларовано курс на євроінтеграцію, у зв'язку з чим були внесені й відповідні зміни до Конституції України. Для європейських держав положення про важливість державної мови, яка розглядається як основа державотворення, як підвалина державності, є цілком очевидною і європейські держави справді забезпечує усебічний розвиток власної державної мови. У кожній з європейських держав у громадян формується принцип поваги до державної мови, а послуговування державною мовою не вважається чимось, що принижує людину, є фактором належності людини до нижчого класу тощо. Особливо якщо мова йде про державних службовців, для яких питання мови навіть не виникає.

Показовим у цьому контексті є приклад Латвії щодо визнання окупацією період перебування у складі радянської держави та виокремлення двох правових статусів: громадян і негромадян. Останні не мають таких прав як перші, зокрема, щодо участі у політичному житті та деяких інших прав; отримати які вони можуть тільки ставши громадянином Латвії. При цьому однією з вимог набуття громадянства є знання латиської мови.

---

⁹⁹ Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.

¹⁰⁰ Ветошко К.В. Юридичне значення державної мови та проблема її застосування. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню юриста (м. Суми, 7 жовтня 2022 р.). – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2022. С. 45–47.

Не можна не вказати і на приклад Франції, яка безпосередньо у Конституції, уже у ст. 2 закріпила французьку мову як мову Франції. При цьому цей припис є першим у розділі, що стосується суверенітету.

Вкажу на те, що Конституційний Суд України у одному з своїх рішень відзначив наступне: «Українська мова є невіддільним атрибутом української державності... Як визначальний чинник і головна ознака ідентичності української нації... українська мова завдяки закладеному в ній самій націєтвірному началу є базовим системотвірним складником української державності та її основою. ...Загроза українській мові рівнозначна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова – це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування»¹⁰¹.

Можна зробити цілком логічний висновок, що виконання органами публічної влади завдання утвердження української мови як державної в українському суспільстві виявився недостатньо ефективним. Ми могли спостерігати, як відбувається процес звуження її використання, що стало одним з факторів соціальної напруги та вплинуло на забезпечення національної безпеки Української держави. На сьогодні, саме на органах державної влади лежить важливий обов'язок донести ту роль української мови, яка відзначення у рішенні Конституційного Суду України. Без української мови не може бути й української держави.

Список використаних джерел до розділу:

1. Oxford Constitutional Law. URL: <https://oxcon.oupplaw.com/display/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e308>

---

¹⁰¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

2. Stephen Gardbaum, The "Horizontal Effect" of Constitutional Rights, 102 MICH. L. REV. 387 (2003). URL: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol102/iss3/2>

3. The Goals and Principles of the Constitution. URL: <https://www.iowacityschools.org/cms/lib/IA01903939/Centricity/Domain/1192/Goals%20and%20Principles%20Chapter%202017-18.pdf>

4. The National Citizens Initiative for Democracy. URL: http://www.ncid.us/first_principle

5. Ветошко К.В. Юридичне значення державної мови та проблема її застосування. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню юриста (м. Суми, 7 жовтня 2022 р.). – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2022. С. 45–47.

6. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.

7. Звернення до президента України Володимира Зеленського від доктора філологічних наук, професора, директора Інституту української мови НАН України, дійсного члена НТШ, члена Політичної ради Народного Руху України Павла ГРИЦЕНКА URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100068168514803>

8. Конституційне право : підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.

9. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США#ПРЕАМБУЛА

10. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.

12. Кучук А.М. Принципи права : необхідність зміни вітчизняної наукової юридичної парадигми. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матер. VI Міжнар. наук.-практ.

конф. (Житомир, 19 квітня 2018 р.). Житомир : О. О. Євенок, 2018. С. 42–44.

13. Кушніренко О.Г. Поняття, природа і види конституційних цінностей. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14434/1/Kushnirenko_44-46.pdf

14. Масенко Л.Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... д-ра. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 40 с.

15. Основні функції мови як суспільного явища. URL: <https://lektsii.com/1-16558.html>

16. Підозрюваний просить суддю говорити українською мовою. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=t1AUyAwjUh4>

17. Постанова Львівського окружного адміністративного суду м. Львів від 14 вересня 2015 р., справа № 813/4324/15 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50789396>

18. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.

19. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України від 25 квітня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>

21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне

тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. Офіційний вісник України. 2000. №4. Ст. 125.

23. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

24. Словопис. URL: <https://www.facebook.com/slovopys/posts/1821778358050401/>

25. Шишкін В.І. Мова як складник державотворення. URL: <http://urp1990.com.ua/s68-mova-yak-skladnik-derjavotvorennya>

26. Янковська Г. В. Функції державної мови. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 23–27.

Розділ 5

Європейський суд з прав людини як чинник змін національної системи права¹⁰²

Тривалий час перебування Української держави в складі Радянського Союзу призвели до того, що і нині у юриспруденції подекуди превалює юридичний нормативізм. Наслідком чого є, зокрема, і не визнання того, що окрім нормативно-правового акту в Україні застосовуються й інші форми права, зокрема, судовий прецедент. При цьому зазвичай вказується на віднесення вітчизняної системи права до континентального типу системи права (хоча однією з властивостей цього типу є превалювання однієї з форм права, а не заборона використання інших).

Наведене визначає багато у чому і сприйняття практики Європейського суду з прав людини. Не дивлячись на законодавче визнання цієї практики джерелом національного права, і до сьогодні в правовому дискурсі зустрічаються публікації про закон як єдине джерело права в Україні.

У цьому ж контексті слід вказати і на законодавче закріплення принципу верховенства права у багатьох нормативно-правових актах, що регулюють діяльність органів публічної влади загалом і органів правопорядку, зокрема. Ми наголошуємо на цьому, оскільки таке закріплення здійснюється через бланкетну норму, яка зобов'язує відповідних суб'єктів аналізувати і застосовувати практику Європейського суду з прав людини.

---

¹⁰² Подається за: Кучук А.М., Пекарчук В.М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне право: пропедевтичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 17–21.

Відзначу, що діяльність означеної інституції Ради Європи має значний вплив на національну правову систему, що обумовлено значною мірою необхідністю виконання Україною вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

У вказаному аспекті не могу також не згадати і подання як Україною безпосередньо, так і фізичними і юридичними особами, які зазнали порушення прав через воєнні дії Росії, заяв проти Російської Федерації до Європейського суду з прав людини. Що є додатковим фактором значимості діяльності означеної інституції Ради Європи для забезпечення людських прав та основоположних свобод в Україні, для удосконалення національної системи права.

Наведене й визначає актуальність обраної тематики та вказує на доцільність її розробки.

Варто вказати, що тематика практики Європейського суду з прав людини та її впливу на національну систему права є предметом уваги вітчизняних вчених.

Серед тих науковців, предметом дослідження яких стала вказані аспекти діяльності Європейського суду з прав людини, слід відзначити І. Грицай, Д. Гудиму, М. Гультая, В. Завгороднього, Ю. Завгородню, М. Козюбру, М. Корнієнка, В. Костицького, М. Костицького, О. Мінченко, О. Орлову П. Рабіновича, М. Савенко, А. Чубенко та ін.

Окремо слід згадати монографічне дослідження В. Завгороднього, у якому серед іншого автором наводиться дефініція впливу практики цього Суду на правничу діяльність в Українській державі, а також вказуються напрями впливу, якими, на думку науковця є:

- інформаційно-психологічний вплив,
- регулятивний вплив,
- охоронний вплив,
- соціально-правовий вплив¹⁰³.

---

¹⁰³ Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 469.

У цьому контексті не можна не навести слова А. Чубенко (за результатами пізнання впливу практики Європейського суду з прав людини на діяльність органу конституційної юстиції) про те, що «на наших очах формуються правові реалії глобалізованого світу, які все виразніше демонструють затвердження нового підходу до співвідношення міжнародного, національного та наднаціонального права в галузі захисту прав людини»¹⁰⁴.

Наведені слова повною мірою характеризують взаємодію національного та міжнародного права (у контексті практики Європейського суду з прав людини) та визначають необхідність постійного приділення уваги науковців окресленій тематиці, що є чинником посилення актуальності обраної проблематики.

У черговий раз слід згадати приписи чинного законодавства, які визначають практику Європейського суду з прав людини як джерело національного права. Це безпосередньо встановлено ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої національні суди мають застосовувати у своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику страсбурзького суду¹⁰⁵.

Україна приєдналась до вказаної Конвенції у 1997 році, взявши на себе зобов'язання реалізовувати її положення, імплементувати закріплені у ній вимоги у національне законодавство. Наголошу, що Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу, вдається до аналізу правового регулювання питання, що вирішується, у різних державах-членах Ради Європи, намагаючись з'ясувати наявність чи відсутність консенсусу з відповідної проблематики, що, у свою чергу, виступає фактором гармонізації законодавства у межах держав Ради Європи.

---

¹⁰⁴ Чубенко А.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на конституційне судочинство в Україні. Правова доктрина – основа формування правової системи держави. 2013. С. 1009-1011.

¹⁰⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

Додатковим фактором, що посилює означену тенденцію гармонізації законодавства є прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини. Не вдаючись у дискусію щодо то як правильно визначати цю практику (як прецедент; як таку, що має властивості прецеденту; окремі рішення якої мають силу прецеденту та ін.), вкажу, що на думку Д. Кухнюк (з якою я цілком погоджуюсь) за своєю природою практика означеного Суду є прецедентом, що має нормативне значення як для самого Суду, так і для органів судової влади в Україні¹⁰⁶.

Не можу також не згадати і наукову позицію Т. Стоянової, відповідно до якої досліджувана практика є особливим різновидом судового прецеденту, при цьому рішення цього Суду є обов'язковими не тільки для держави відносно якої прийнято рішення, але й усіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод¹⁰⁷.

Зауважу, що рішення означеної судової інституції Ради Європи передбачають вжиття державою не тільки індивідуальних заходів (зокрема, виплату справедливої сатисфакції), але і заходів загального характеру (що саме і відповідає предмету цього дослідження; окрім уже означеної прецедентної складової рішення). Саме ця властивість практики Європейського суду з прав людини і обумовлює значну її роль у здійсненні впливу на національну систему права.

Продемонструю вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини на вітчизняне право наступними прикладами.

По-перше, згадаю еволюцію самої Конвенції у контексті ставлення до смертної кари. Прийнята у 1950 році Конвенція передбачала можливість застосування як кримінального покарання смертної кари¹⁰⁸.

---

¹⁰⁶ Кухнюк Д.В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2008. С. 11.

¹⁰⁷ Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55–58.

¹⁰⁸ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

Винятковість застосування смертної кари встановлювалась протоколом № 6 до Конвенції, що був прийнятий у 1983 р. Натомість протокол № 13 до Конвенції (що прийнятий у 2002 році) містив заборону застосування смертної кари, не передбачаючи ніяких відступів від цієї заборони¹⁰⁹.

Членство України у Раді Європи та, відповідно, необхідність виконання приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод були додатковим фактором накладення мораторію на застосування такого кримінального покарання як смертна кара, визнання цього покарання таким, що суперечить приписам Конституції України та не передбаченні такого покарання при прийнятті Кримінального кодексу України в 2001 році та його заміні на довічне позбавлення волі.

І уже в цьому аспекті не можу не згадати рішення Європейського суду з прав людини у справі Вінтер та інші проти Сполученого Королівства, з прийняттям якого пов'язують «появу нового права» – права на надію¹¹⁰, що суттєво впливає на сприйняття змісту довічного позбавлення волі. Право на надію обумовлює необхідність перегляду вироку в частині покарання та можливість звільнення особи у разі її виправлення. Доречно наголосити, що низка звернень до Європейського суду з прав людини від осіб, що перебували під юрисдикцією України, стосувалась саме недотримання Україною подібних вимог (в чому проявився прецедентний характер рішення Вінтер та інші проти Сполученого Королівства).

Додам, що ціла низка рішень цього Суду Ради Європи у справах проти різних держав, стосувалась криміналізації чи декриміналізації діянь, притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які на момент їх вчинення не були кримінально караними та ін.

---

¹⁰⁹ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

¹¹⁰ Case of Vinter and others v. the United Kingdom, Application nos 66069/09, 130/10, 3896/10. 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>

Відповідно можна стверджувати про суттєвий вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини на кримінальне право, зокрема, через його гуманізацію, зобов'язання зважати на права людини криміналізуючи відповідні діяння або, навпаки, не передбачаючи відповідальність за ті діяння, які повинні бути закріплені у кримінальному законодавстві.

По-друге, вкажу на імплементацію вимог верховенства права у діяльність органів публічної влади. Верховенство права є цінністю західної правової традиції. Розглядаючи заяви осіб, Європейський суд з прав людини послідовно дотримується вимоги про необхідність дотримання державними органами під час обмеження людських прав положень верховенства права.

У цьому контексті варто вкотре згадати справу Волохи проти України, у якій серед іншого заявники скаржились на порушення їх конвенційних прав органами досудового розслідування, які провели таку слідчу дію як виїмку поштової кореспонденції, керуючись вимогами кримінально-процесуального законодавства, отримавши відповідний дозвіл суду на проведення. Однак, аналізуючи обставини справи та національне законодавство, Європейський суд з прав людини вказав, що обмеження права заявників за ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не було здійснено «відповідно до закону», оскільки цю терміносполуку слід інтерпретувати не формально, як таку, що просто відсилає до окремого нормативно-правового акту та передбачає його наявність, а, в першу чергу, передбачає відповідність такого нормативного припису вимогам юридичної визначеності (що є складовим елементом верховенства права)¹¹¹.

Виконання Україною означеного рішення обумовило необхідність зміни кримінально-процесуального законодавства з метою запобігання подібних звернень до Суду.

---

¹¹¹ Case of Volokhy v. Ukraine, Application nos 23543/02. 2 November 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77837>

Важливим у контексті нашого дослідження (і для розбудови вітчизняної системи права на засадах верховенства права та гуманізму) це рішення є й важливим у контексті розуміння співвідношення верховенства права та закону, у існуванні вимог до закону (і якщо закон не відповідає цим вимогам, він не набуває характеру права, не може застосовуватись до регулювання суспільних відносин).

Саме у межах цього аспекту впливу діяльності Європейського суду з прав людини на національне право у Конституцію України і національні закони було внесено низку змін, пов'язаних із закріпленням верховенства права як принципу діяльності органів правопорядку та інших органів публічної влади, а також формалізацією припису про необхідність сприйняття змісту цього принципу саме через його інтерпретацію Європейським судом з прав людини. Що, ураховуючи застосування Судом принципу тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод *mutatis mutandis*, обумовлює необхідність постійного вивчення практики цього Суду.

По-третє, це вплив на розуміння самого права та вторинності закону у порівнянні з правом. Частково цей аспект був висвітлений вище, оскільки у справі Волохи проти України означений і цей аспект. На цьому контексті рішення ми наголошували раніше, зазначаючи, що «не будь-який закон (як нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу) має імплементуватися (згадаю закони нацистської Німеччини, за діяльність з реалізації яких понесли юридичну відповідальність лідери націонал-соціалістичної держави), а лише той, який відповідає принципу верховенства права»¹¹².

У цьому ж аспекті слід згадати також рішення Наталія Михайленко проти України¹¹³, у якій заявниця оскаржувала дії національної влади щодо недопущення її до судочинства. Йдеться про неприйняття

---

¹¹² Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 125–126.

¹¹³ Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. Application no 49069/11. 30 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>

її заяви про визнання її дієздатною. Цивільне законодавство не допускає подачі заяви людиною, що визнана обмежено дієздатною чи недієздатною. Відтак, національні суди діяли «відповідно до закону», однак це цивільне законодавство є таким, що порушує людські права, не встановлюючи, зокрема, періодичність перегляду таких рішень (у цьому контексті проведемо певні паралелі з уже згаданим вище рішенням у справі Вінтер та інші проти Сполученого Королівства).

У цій справі Європейський суд з прав людини відзначив, що такий підхід українського законодавства, за якого недієздатна особа не має права на безпосередній доступ до суду, не відповідає загальній тенденції, що існує в європейських державах¹¹⁴ і, в кінцевому результаті визнав порушення Україною ст.6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, фактично обумовлюючи необхідність для органів державної влади України внести відповідні зміни до цивільного законодавства.

Таким чином, участь України у Раді Європи, взяття на себе зобов'язань з дотримання вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та виконання рішень Європейського суду з прав людини є факторами змін національного права у контексті імплементації загальноєвропейських норм і концептів. Практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у зміні національної системи права як у частині розуміння самого права, так і через зміни ролі людських прав, які стають межами діяльності органів публічної влади, надаючи особі можливість діяти вільно.

У означеному вище аспекті слід також вказати наступне. З початком Росією війни проти України у 2014 році та особливо після лютого 2022 року, коли почалось широкомасштабне вторгнення на територію нашої держави і тимчасова окупація значної частини території України особливої уваги набули питання забезпечення людських

---

¹¹⁴ Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. Application no 49069/11. 30 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>

прав. Так, реалізуючи своє право на життя і здоров'я значна частина населення України була вимушена перетнути межі Української держави та виїхати за кордон або стати вимушеними переселенцями (внутрішньо переміщеними особами).

А звільнення від російських окупантів населених пунктів у Київській області (але на інших окупованих територіях ситуація така ж, що ми бачимо після звільнення цих територій) показало, що це (право на життя і право на здоров'я) лише невелика частина тих прав, які були порушені. Згадаємо також таке абсолютне право як право на свободу від катувань (катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження).

Очевидно, що звернення українців до національних судових органів щодо спричинення шкоди через означені дії російської армії не буде ефективним методом захисту. Принаймні до прийняття рішення Касаційним цивільним судом Верховного Суду у справі № 308/9708/19, у якій зроблено висновок про відступ від імунітету держави.

«Після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни. ... Верховний Суд встановив підстави для висновку про те, що починаючи з 2014 року відсутня необхідність у направленні до посольства РФ в Україні запитів щодо згоди РФ бути відповідачем у справах про відшкодування шкоди у зв'язку з вчиненням РФ збройної агресії проти України та ігноруванням нею суверенітету та територіальної цілісності Української держави. А починаючи з 24 лютого 2022 року таке надсилання неможливе ще й у зв'язку із розірванням дипломатичних зносин України з РФ»¹¹⁵ – вказав національний орган судової влади.

---

¹¹⁵ Рішення Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

За таких умов варто наголосити на можливості звернення до міжнародних судових інституцій. Зокрема, маю на увазі до Європейського суду з прав людини. Хоча, звісно, що заявник має бути готовим до сприйняття наступної інформації.

По-перше, прийнятність заяви. І у цьому аспекті вкажу на необхідність чіткого дотримання вимог цього Суду до заяви.

У цьому ж контексті слід наголосити й на окремих правоположеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, маю на увазі практику за ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Так, ця стаття передбачає наступне: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції»¹¹⁶. Відповідно одним з важливих завдань є правильне визначення юрисдикції.

По-друге, тривалість розгляду заяви. Як показує аналіз практики Європейського суду з прав людини, у подібній категорії справ провадження може тривати близько 10 років. При цьому не завжди з прийняттям рішення по суті приймається і рішення про виплату справедливої сатисфакції (воно може бути відкладене на певний час та розглядатись окремо).

По-третє, це реальне отримання визначених Європейським судом з прав людини сум компенсації. Означений аспект пов'язаний з тим, що з 16 вересня 2022 року Росія перестала бути стороною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а ще раніше – учасницею Ради Європи. Хоча, варто наголосити, що і до цього моменту Росія близько 50 % рішень Європейського суду з прав людини винесених проти неї не виконувала. Додамо до цього, що Росія наголосила, що не буде виконувати рішення цього Суду, прийняті після виключення її з Ради Європи: «Держдума

---

¹¹⁶ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

РФ у вівторок прийняла відразу в другому та третьому читаннях закони про встановлення граничного терміну виконання в Росії постанов Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Відповідно до прийнятих законів, постанови ЄСПЛ, винесені після 15 березня 2022 року, не підлягають виконанню в Росії»¹¹⁷.

Відтак, це питання швидше за все доцільно розглядати як можливість отримання справедливої сатисфакції «на перспективу». Маю на увазі або можливість створення окремої системи (інституції), основним призначенням якої буде координації відшкодування завданих збитків Україні (а також особам, яким була завдана шкода через воєнні дії Росії), або зміна політичного режиму в самій Росії та намір знову стати членом цивілізованого співтовариства (при цьому однією з вимог «повернення» може бути відшкодування шкоди завданої воєнними діями).

Список використаних джерел до розділу:

1. Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. Application no 49069/11. 30 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>
2. Case of Vinter and others v. the United Kingdom, Application nos 66069/09, 130/10, 3896/10. 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>
3. Case of Volokhy v. Ukraine, Application nos 23543/02. 2 November 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77837>
4. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

---

¹¹⁷ РФ вирішила не виконувати рішення ЄСПЛ, винесені після 15 березня 2022 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/7/7351088/>

6. Кухнюк Д.В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2008.

7. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

9. Рішення Касаційнийного цивільного суду Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

10. РФ вирішила не виконувати рішення ЄСПЛ, винесені після 15 березня 2022 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/7/7351088/>

11. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55–58.

12. Чубенко А.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на конституційне судочинство в Україні. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*. 2013. С. 1009–1011.

Розділ 6

Права дитини у вітчизняній правовій доктрині

Однією з тем, яка має тісний зв'язок з наведеними вище положеннями (хоча на перший погляд може видатись протилежне), є тематика прав дитини. Тому не можу не вказати ті положення, які, на мою думку, відображають зв'язок прав дитини з конституціоналізмом, людськими правами і правом загалом. Хоча перед тим зазначу, що я разом з Ю. Завгородньою дійшли висновку про те, що «відношення органів державної влади до прав дитини є додатковою ознакою, що характеризує державно-правовий режим. В демократичних державах права дитини інтерпретуються як такі можливості, що належать дитині поряд з правами людини; їх наявність обумовлюється необхідністю додаткового захисту дитини через психосоматичні особливості розвитку. При цьому дитина розглядається як суб'єкт соціальних відносин з властивими йому інтересами та потребами. В країнах з антидемократичним державно-правовим режимом дитина розглядається суто як «об'єкт виховного впливу» (у першу чергу ідеологічного), який самостійно не розуміє власних інтересів та не може їх висловити. Права дитини носять декларативний характер та закріплюються переважно з пропагандистською метою (створення гуманістичного образу публічної влади тощо)»¹¹⁸.

На сьогодні в межах правового дискурсу актуалізувалось питання ефективного забезпечення прав дитини. До недавнього часу для

---

¹¹⁸ Завгородня Ю.С., Кучук А.М. Права дитини як критерій державно-правового режиму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 1. С. 7.

вітчизняної правничої науки ця тематика мала факультативний характер, розглядаючись як складова людських прав (при цьому людським правам приділялась основна увага, а права дитини залишались фактично недослідженими). Одним з факторів цього, на мою думку, є саме сприйняття означеної правової категорії і того суб'єкта, який наділяється цими правами. Так, звичаї переважно не розглядають дитину як повноправного (на рівні з повнолітньою особою) суб'єкта суспільних відносин.

Актуалізація проблематики прав дитини зумовлена, на мою думку, наступними чинниками. По-перше, адвокація забезпечення рівних прав і можливостей чоловіка і жінки (гендерний аспект); по-друге, намагання зменшити кількість проявів насильства у сім'ї; по-третє, протидія булінгу та відповідне правове регулювання. Усі ці чинники значною мірою пов'язані з правовим становищем дитини, а тому не могли вплинути на інтенцію вітчизняних вчених.

Додатковим фактором актуалізації означеної проблематики стало повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, масовані ракетні обстріли, що поставили в небезпеку життя кожного жителя України. І, як наслідок, значна частина українців змушені були залишити постійне місце проживання та переїхати або в інші райони України, або за межі Української держави. Це переважно були жінки з дітьми, багатодітні сім'ї та ін., що, цілком очевидно, зачепило звичний ритм життя багатьох дітей (не лише тих, статистика за якими відображена на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурору).

За означених обставин на порядку денному для вітчизняної правничої науки постало питання як забезпечення людських прав, так і забезпечення прав дитини. При цьому слід наголосити на тому, що у порівнянні з повнолітніми особами, діти в силу своїх психо-соматичних особливостей зазнають більш негативного впливу від бойових дій Російської Федерації, що і визначило напрям нашого дослідження.

Відзначу, що проблематика прав дитини (її окремі аспекти) були предметом гносеології таких вітчизняних науковців як В. Боняк,

Є. Гареев, Ю. Завгородня, Н. Конончук, М. Корнієнко, Л. Красицька, Н. Крестовська, Л. Наливайко, О. Орлова, І. Лантух, П. Рабінович, С. Саблук, І. Сердюк, Л. Сердюк, О. Синегуб, О. Явор та ін.

Окремо слід вказати, що серед останніх досліджень загальнотеоретичних та практичних аспектів окремих положень забезпечення прав дитини висвітлила Т. Лук'яненко у дисертаційному дослідженні «Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні»¹¹⁹. Цілком слушно вказана авторка вказує на те, що обрання як предмету пізнання права на захист від усіх форм насильства обумовлено необхідністю всебічного та комплексного теоретико-правового пізнання тематики прав дитини, а також їх захисту сучасною правничою наукою, потребою з'ясування функцій складових елементів системи захисту прав дитини як інструментів зміцнення її правового статусу¹²⁰.

Пропедевтичними положеннями, що дозволяють глибше пізнати окреслену тематику є наступні.

По-перше, права дитини переважно не були предметом вітчизняного правничого дискурсу тривалий час, зважаючи на усталене сприйняття дитини, що відображене у звичаях і традиціях українського суспільства (у цьому ж аспекті стає і зрозумілим той факт, що лише нещодавно український законодавець прийняв норми про відповідальність за булінг; при цьому, нещодавність прийняття відповідного нормативно-правового акту не вказує на відсутність відповідного явища).

У означеному контексті варто вкотре згадати слова М. Стельмахович, наведені у праці, присвяченій народній педагогіці, про те, що «у практиці домашнього виховання мають поширення і деякі непедагогічні методи впливу, зокрема такі, як фізичні покарання

---

¹¹⁹ Лук'яненко Т.В. Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081. Дніпро, 2022. 214 с.

¹²⁰ Там само. С. 37.

й залякування дітей. Та і в українському фольклорі можемо простежити непослідовне, суперечливе ставлення до фізичних покарань. З одного боку, фізичні покарання схвалюються («Хто годує, той і б'є». «Б'ють – не на лихо вчать», «Ганьбою не візьмеш, так силою діймеш», «Кого люблю, того б'ю», «Каже дитина що бита, та не каже, за що», «Бити тебе треба, та нікому»...»¹²¹).

Додатковим аргументом на користь висловленої тези є існуючі і до сьогодні неоднозначні практики в закладах загальної освіти. Маємо на увазі, зокрема, чергування учнів, прибирання учнями навчальних аудиторій, відзначання різних свят, що мають суто сімейне значення тощо. Більш того, існуючи освітні практики багато у чому виходять з постулату певної нерозумності дитини та її нижчого статусу, ніж повнолітні особи (саме тому і була декілька років тому запроваджена нова українська школа, основною ідеєю якої і було забезпечити можливість вільного розвитку дитини (що можливе лише якщо у дитині бачити рівноправного суб'єкта).

У цьому ж аспекті не можна не вказати наступного. Спровокований війною Росії проти України масовий виїзд жителів України (у першу чергу маю на увазі жінок з дітьми), зокрема, в держави західної правової культури показав кардинальну відмінність у ставленні до учнів в закладах загальної освіти в Україні та європейських державах. Як основну відмінність українці відзначають ставлення до дитини, повагу дитини, сприйняття як особистості, відсутність зайвого навантаження (розуміння, що школа для того і існує, щоб навчити, а не перекласти цю роботу на самих дітей та їх батьків, зокрема через численні домашні завдання) тощо. Наголошу, що менше навантаження на дитину не впливає на те, що діти можуть менше (наголошу саме на використаному мною терміні «можуть»), адже показником результативності є рівень життя в державах західної Європи, рівень демократії, верховенства права, свободи, економічний розвиток.

¹²¹ Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1997. С. 62.

Одним із факторів такого стану є визнання цінності людської гідності і людських прав, а також прав дитини.

До цього додаю також наступне. У дисертації І. Волошиної щодо конституційного статусу дитини йдеться, зокрема, про те, що «відсутність нормативних основ “дитячого права” згубно позначається на розвиткові громадянського суспільства та правової держави»¹²². Хоча термін «дитяче право» і взятий у лапки, однак, використання такої терміно-сполуки вказує на усталене сприйняття прав дитини як чогось другорядного.

По-друге, певна непослідовність сприйняття людських прав стала чинником розуміння прав дитини як категорії, що замінює своїм змістом людські права. У цьому аспекті знову згадаю вказане вище дисертаційне дослідження. Так, І. Волощина зазначає наступне: «Особливість конституційно-правового статусу дитини полягає в тому, що діти являють собою найбільш складну й уразливу категорію, оскільки, маючи рівні права з іншими, фактично мають набагато менші можливості для їхньої реалізації. Як наслідок, крім обов'язкових елементів статусу, ядро яких становить система прав, свобод та обов'язків, конституційно-правовий статус дитини в Україні повинен включати гарантії його реалізації»¹²³.

У наведеній тезі відбувається ототожнення прав дитини та людських прав, що не зовсім правильно. При цьому і самі людські права інтерпретуються як такі, що передбачають визначення обов'язків людини (саме тому йдеться про права дитини, обов'язки дитини та ін.). Вище я вже наголошував не один раз, що людські права є тими вимогами, що ставляться не до інших осіб (фізичних чи юридичних), а саме до держави. На державі лежить обов'язок забезпечувати ці природні, невід'ємні можливості людини. При

---

¹²² Волошина І.В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02. Київ, 2016. С. 1.

¹²³ Там само.

цьому, це односторонній зв'язок: людина наділена тільки правами, а держава має тільки обов'язки. Людські права не передбачають (і не можуть передбачати) обов'язки людини; обов'язки покладаються на публічну владу.

При цьому незрозумілим є використання терміну «конституційні права» (як, відповідно, і «конституційний статус»). Закріплення окремих людських прав у тексті Конституції не робить їх конституційними, зважаючи і на сам конституційний припис про невичерпність прав (ст. 22)¹²⁴. До того ж, як відомо, є держави, у яких Конституція відсутня як єдиний документ (писані та неписані конституції), але це ж не означає, що у таких державах визнається відсутність у людей прав (як «конституційних»).

При викладеному у дисертації розумінні прав дитини певною мірою нехтується і та обставина, що людські права є природними: вони притаманні людині від народження, від самого факту, що біологічна істота є людиною. Відтак, будь-яка людина (повнолітня чи неповнолітня) має рівні права незалежно від свого віку чи інших ознак (невичерпний перелік яких наводиться як у міжнародно-правових актах, так і у внутрішньодержавному законодавстві). Тому права дитини – це інша категорія, ніж людські права, їх не слід ототожнювати. Дитина має права (дитини) додатково до людських прав. У цьому ж сенсі варто говорити і про права, наприклад, пенсіонерів, права студентів, права робітників і т.д. Так, усі названі правові явища не замінюють собою людські права, вони є додатковими явищами, які доповнюють існуючі можливості та передбачають нові.

На мою думку, одним з чинників ототожнення прав дитини та людських прав є використання у вітчизняному правовому дискурсі терміну «права людини», який певною мірою спотворює розуміння співвідношення явища, що позначається цим терміном,

¹²⁴ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

з іншими суміжними поняттями, зокрема, уже означених мною: права пенсіонерів, права жінок, права студентів та ін. До того ж, використання цього терміну без адекватного розуміння його змісту спотворює сутність позначуваного явища. Так, у співвідношенні права людини та права, наприклад, студента для здобувача вищої освіти «ближчими», «реальнішими», «наближеними» до нього є саме права студентів; при цьому права людини сприймаються як якісь «абстракції», щось «віддалене», яке має проявлятися через права конкретних суб'єктів. Подібним чином сприймаються у юристів, вихованих у дусі юридичного позитивізму, і норми конституційного права: вони мають бути деталізовані у «поточному» законодавстві (і, навіть, у підзаконних правових актах) для того, щоб діяти; без такого «механізму» вони залишаються недієвими. У цьому контексті зроблю невеликий відступ, який, проте, підтверджує наведену мною тезу. Як відомо, одними з останніх змін до Конституції України стали норми, що закріплювали інститут конституційної скарги. До Конституційного Суду України були направлені чисельні скарги, однак, Конституційний Суд не розглядав їх, очікуючи прийняття закону, який буде передбачати «механізм» розгляду таких скарг.

Виходячи з цього я й послуговуюсь терміном «людські права», який окрім того, що є адекватним перекладом англійського «human rights», який і використовується у міжнародно-правових актах у царині людських прав (доволі чітко і системно ця проблематика викладена С. Головатим¹²⁵, і саме цю концепцію я й використовую), дозволяє чітко відмежувати саме природні, фундаментальні, невід'ємні можливості, що покладають обов'язки на органи публічної влади від тих можливостей, стан забезпечення яких залежить від рівня розвитку держави та які передбачають наявність обов'язків і кореспондуючих прав і обов'язків.

---

¹²⁵ Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.

Слід зазначити, що у цьому контексті і проявляється визначальна особливість прав дитини у порівнянні з людськими правами.

По-перше, людські права, як я вказав передбачають односторонній зв'язок: людина (яка наділена природою правами) – держава (на яку покладаються обов'язки забезпечення людських прав). Натомість права дитини передбачають наявність у дитини і певних обов'язків та, відповідно, наявність обов'язків та прав у інших суб'єктів (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників та ін.).

Додам, що саме у останньому аспекті сприймаються і, наприклад, відносини громадянства: громадянин наділений правами і обов'язками – держава, яка наділена обов'язками та права. При цьому цей зв'язок є двостороннім, на відміну від концепту розуміння людських прав, які передбачають односторонній зв'язок: людські права не передбачають обов'язків у людини (і відповідно, права держави).

У цьому контексті варто згадати вчення про правові відносини, які сприймаються як урегульовані правом відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками¹²⁶.

По-друге, людські права належать будь-якій людині, незалежно від будь-яких ознак, що і відображає принцип рівності (чи таку ознаку людських прав як рівність). Права ж дитини (чи інші види прав, вказані вище) належать тільки певним суб'єктам залежно від віку особи. Досягнення повноліття є чинником «втрати» особою цих прав. Так, для прикладу, права громадянина залежать від такого фактору як належність до громадянства (підданства) певної держави. Права студента залежать від зарахування особи на навчання у відповідний освітній заклад.

У цьому аспекті доцільно навести нормативні положення окремих актів у царині людських прав. Так, відповідно до ст. 1 Загальної

¹²⁶ Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. С. 215.

декларації людських прав «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах»¹²⁷.

Відповідно до ст. 21 Конституції України «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними»¹²⁸.

Відповідно можна дійти висновку про те, що права дитини по відношенню до людських прав є додатковими можливостями для неповнолітніх осіб і їх (прав) наявність, дійсно, обумовлена психо-соматичними особливостями розвитку дитини, що розуміють усі суб'єкти правових відносин. Так, у цьому аспекті згадаємо слова вітчизняного правника В. Стешенка з приводу прийняття Декларації прав дитини: «Слід підкреслити, що зазначена Декларація була прийнята одногolosно. Зважаючи на те, що до того жоден з документів, навіть Загальна декларація прав людини, не приймалися одногolosно, цей факт свідчить про значний моральний авторитет Декларації 1959 р. і про те велике значення, якого міжнародна спільнота приділяє захисту прав дитини»¹²⁹.

Таким чином, сприйняття прав дитини впливає на ставлення суспільства до дитини, до формування її як особистості, що і визначає подальше життя цієї людини і відтворення закладених цінностей.

Список використаних джерел до розділу:

1. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

---

¹²⁷ Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

¹²⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹²⁹ Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір. 2-е вид. Харків : Право, 2019. С. 45.

2. Волошина І.В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : автореф. дис. ... канд.юр.наук: 12.00.02. Київ, 2016. 20 с.
3. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.
4. Завгородня Ю.С., Кучук А.М. Права дитини як критерій державно-правового режиму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 1. С. 3–7.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Лук'яненко Т.В. Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081. Дніпро, 2022. 214 с.
7. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
8. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір. 2-е вид. Харків : Право, 2019. 392 с.
9. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 468 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ASEAN Human Rights Declaration. URL: <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/>
2. Cairo Declaration on Human Rights in Islam, Aug. 5, 1990, U.N. GAOR, World Conf. on Hum. Rts., 4th Sess., Agenda Item 5, U.N. Doc. A/CONF.157/PC/62/Add.18 (1993) . URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/cairodeclaration.html>
3. Case of A. v. the United Kingdom. Application no. 100/1997/884/1096. 23 September 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58232>
4. Case of Airey v. Ireland. Application no. 6289/73. 9 October 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>
5. Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. Application no 49069/11. 30 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>
6. Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland. Application no. 14234/88; 14235/88. 29 October 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9896>
7. Case of Otto-Preminger-Institut v. Austria, Application no 13470/87. 20 September 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897>
8. Case of Vinter and others v. the United Kingdom, Application nos 66069/09, 130/10, 3896/10. 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>
9. Case of Volokhy v. Ukraine, Application nos 23543/02. 2 November 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77837>
10. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

11. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

12. Declaration of Independence: A Transcription. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

13. Duan F. The Universal Declaration of Human Rights and the Modern History of Human Rights URL: <https://ssrn.com/abstract=3066882>

14. Economist Intelligence. URL: <https://www.eiu.com/n/>

15. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>

16. Guiding Principles on Business and Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf

17. Hayek F.A. Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy. Routledge, 1998. 584 p.

18. Krebs, D. L. The evolution of a sense of morality. In E. Slingerland and M. Collard (Eds.) *Creating Consilience: Evolution, Cognitive Science, and the Humanities* (pp. 299–317). New York: Oxford University Press.

19. Kuchuk A., Orlova O. Ivanii O. Business and Human Rights: Dialectics of Interaction. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 2020, volume 129. P. 56–62.

20. Magna Carta. England [1215]. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Magna-Carta>

21. Melkevik B. *Epistemologie Juridique Et Deja-Droit*. Paris: Buenos Books International, 2014. 121 p.

22. OECD Guidelines for Multinational Enterprises. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/mneguidelines/>

23. Oxford Constitutional Law. URL: <https://oxcon.oupplaw.com/display/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e308>

24. Schüler von Savigny Alternative Konzepte zu und Gegner von Savigny Kritische Quellenausgaben des 19. Jahrhunderts. URL: https://www.vico-online.net/data/news/news_8_doc1.pdf

25. Sinha S. P. The Fission and Fusion of Is-Ought in Legal Philosophy, 21 VILL. L. REV. 839 (1976). URL: <https://digitalcommons.law.villanova.edu/vlr/vol21/iss5/2>

26. Stephen Gardbaum, The "Horizontal Effect" of Constitutional Rights, 102 MICH. L. REV. 387 (2003). URL: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol102/iss3/2>

27. The Goals and Principles of the Constitution. URL: <https://www.iowacityschools.org/cms/lib/IA01903939/Centricity/Domain/1192/Goals%20and%20Principles%20Chapter%202017-18.pdf>

28. The National Citizens Initiative for Democracy. URL: http://www.ncid.us/first_principle

29. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

30. UNN. Інформаційне агентство «Українські національні новини». URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1960287-viznav-smert-vid-covid-vaktsini-samogubstvom-rishennya-sudu-u-frantsiyi-viklikalo-rezonans>

31. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2004. 20 с.

32. Ветошко К.В. Юридичне значення державної мови та проблема її застосування. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню юриста (м. Суми, 7 жовтня 2022 р.). – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2022. С. 45–47.

33. Влада Індонезії запевнила, що туристів не каратимуть за позашлюбний секс через новий кримінальний кодекс. URL: https://zmina.info/news/vlada-indoneziji-zapevnyla-sho-turystiv-ne-budut-karaty-za-pozashlyubnyj-seks-cherez-novyj-kryminalnyj-kodeks-zakon/?fbclid=IwAR08JoXrHrqi85UY9a_XRttcYahiB9FhQW87qJ9_Khk9D8Nh1_KClkPvI

34. Волошина І.В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 20 с.

35. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.

36. Гра в кальмара. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гра_в_кальмара

37. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

38. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.

39. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.

40. Завгородня Ю.С., Кучук А.М. Права дитини як критерій державно-правового режиму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 1. С. 3–7.

41. Звернення до президента України Володимира Зеленського від доктора філологічних наук, професора, директора Інституту української мови НАН України, дійсного члена НТШ, члена Політичної ради Народного Руху України Павла ГРИЦЕНКА URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100068168514803>

42. Компартія проти ісламу: Китай створив цифрову антиутопію, і це дуже схоже на роман Орвелла. URL: <https://hromadske.ua/posts/kompartiya-proti-islam-kitaj-stvoriv-cifrovu-antiutopiyu-i-ce-duzhe-shozhe-na-roman-orvella>

43. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

44. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.

45. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США#ПРЕАМБУЛА

46. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

47. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.

48. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

49. Кухнюк Д.В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2008. 20 с.

50. Кучук А.М. Принципи права : необхідність зміни вітчизняної наукової юридичної парадигми. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 19 квітня 2018 р.). Житомир : О.О. Євенок, 2018. С. 42–44.

51. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

52. Кучук А.М. Правова культура: необхідність зміни парадигми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 42–47.

53. Кучук А.М. Прийняття Загальної декларації прав людини: історичний аспект. *Консенсус*. 2021. № 1. <https://doi.org/10.31110/consensus/2021-01/106-114>

54. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навч.-метод. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.

55. Кучук А.М. Юридична деонтологія та правове виховання. Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С.М. Легуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський, Н.М. Пархоменко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 75–77.

56. Кушніренко О.Г. Поняття, природа і види конституційних цінностей. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14434/1/Kushnirenko_44-46.pdf

57. Лекція доктора юридичних наук Сергія Головатого: «Розуміти людські права за західною правничою традицією». *Право України*. 2017. №4. С. 126–141.

58. Лук'яненко Т.В. Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081. Дніпро, 2022. 214 с.

59. Мальський М.З., Мацяк М.М. Теорія міжнародних відносин : Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 461 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-57.html>

60. Масенко Л.Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... д-ра. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 40 с.

61. Мінченко О.В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.

62. Нев'ядомський Д. Три головні причини, чому суд присяжних від Мін'юсту принесе значно більше шкоди, ніж користі. URL: <https://zib.com.ua/ua/141541.html>

63. Основні функції мови як суспільного явища. URL: <https://lektsii.com/1-16558.html>

64. Підозрюваний просить суддю говорити українською мовою. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=t1AUYAwwJUh4>

65. Постанова Львівського окружного адміністративного суду м. Львів від 14 вересня 2015 р., справа № 813/4324/15 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50789396>

66. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

67. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.

68. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України від 25 квітня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

69. Рішення Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

70. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>

71. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>

72. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

73. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. *Офіційний вісник України*. 2000. №4. Ст. 125.

74. РФ вирішила не виконувати рішення ЄСПЛ, винесені після 15 березня 2022 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/7/7351088/>

75. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

76. Світове дослідження цінностей. 2020 в Україні. Київ : Український центр європейської політики, 2020. URL: <https://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>

77. Середюк-Буз В. В. Американська парадигма обмеження свободи масової інформації. *Форум права*. 2011. № 3. С. 717–721.

78. Словопис. URL: <https://www.facebook.com/slovopys/posts/1821778358050401/>

79. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.

80. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір. 2-е вид. Харків : Право, 2019. 392 с.

81. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55–58.

82. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <https://racurs.ua/ua/1136-prava-ganna-udkivska.html>

83. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 468 с.

84. Терзі О.С., Аракелян Г.А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28–31.

85. У КНДР студента засудили до смертної кари за поширення серіалу «Гра в кальмара». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3356936-u-kndr-studenta-zasudili-do-smertnoi-kari-za-posirennja-serialu-gra-v-kalmar.html>

86. У Херсоні виявили «дитячу камеру» в катівні – омбудсмен Лубінець. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-herson-dytyacha-kamera-v-kativni-ombudsmen/32176417.html>

87. Фуллер Лон Л. Анатомія права : Пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 144 с.

88. Чубенко А.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на конституційне судочинство в Україні. Правова доктрина – основа формування правової системи держави. 2013. С. 1009–1011.

89. Шишкін В.І. Мова як складник державотворення. <http://urp1990.com.ua/s68-mova-yak-skladnik-derjavotvorennya>

90. Янковська Г. В. Функції державної мови. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 5. С. 23–27.

ДОДАТКИ

У додатках я подаю ті окремі акти, які мають важливе значення для розуміння питань, що викладені у роботі; у яких згадуються загальнолюдські цінності. І хоча ці джерела були прийняті доволі давно, вони і сьогодні впливають на формування правника.

Magna Carta

(витяг)

(подається за: Велика хартія вільностей (1215 р.).

URL: https://pidru4niki.com/1157071858642/pravo/velika_hartiya_vilnostey_1215

Іоан, Божою милістю король Англії, сеньйор Ірландії, герцог Нормандії та Аквітанії, граф Анжу, архієпископам, єпископам, абатам, графам, баронам, юстиціаріям, чинам лісового відомства, шерифам, бейліфам, слугам і всім посадовим особам і вірним своїм привіт. Знайте, що ми, за Божим напученням і для порятунку душі нашої та всіх попередників і спадкоємців наших, на честь Бога і для піднесення святої церкви, поліпшення королівства нашого, за порадою ...

1. По-перше, дали перед Богом свою згоду і справжньою хартією нашою підтвердили за нас і за спадкоємців наших на вічні часи, аби англійська церква була вільною і володіла своїми правами в цілості і своїми вільностями недоторканими; що виявляється з того, що свободу виборів, яка визнається найважливішою і понад усе необхіднішою англійській церкві, ми з чистої і власної волі, ще до незгоди, що виникла між нами і баронами нашими, подарували і грамотою нашою підтвердили і отримали підтвердження її від пана папи Інокентія Третього, яку і ми будемо дотримуватися, і бажано, аби її сумлінно на вічні часи дотримувалися і спадкоємці наші.

Подарували ми також усім вільним людям королівства нашого за нас і за спадкоємців наших на вічні часи всі нижченаписані вольності, аби мали їх і володіли вони ними та їх спадкоємці від нас і від спадкоємців наших.

...

9. Ні ми, ні наші чиновники не захоплюватимемо ні землі, ні доходу з неї за борг, поки рухомості боржника вистачає для сплати боргу; і поручителі самого боржника не будуть примушувані (до сплати його боргу), поки сам головний боржник буде в змозі сплатити борг; і якщо головний боржник виявиться не в змозі сплатити борг, не маючи звідки заплатити, поручителі відповідають за борг; і якщо побажають, можуть отримати землі і доходи боржника і володіти ними до тих пір, поки не отримають відшкодування боргу, який вони перед цим за нього сплатили, якщо лише головний боржник не доведе, що він уже розрахувався з цими поручителями.

...

13. Місто Лондон повинно мати всі давні вільності, вільні свої звичаї як на суші, так і на воді. Крім того, бажаємо і волимо, аби всі інші міста і бурги, і містечка, і порти мали всі вільності та вільні свої звичаї

...

16. Ніхто не має бути примушений до несення більшої служби за свій лицарський лен або за інше вільне утримання, ніж та, яка належить з нього.

17. Загальні тяжби не повинні слідувати за нашою курією, але повинні відбуватися на якому-небудь певному місці.

18. Розслідування про нове захоплення, про смерть попередника і про останнє подання на парафію мають здійснюватися лише у своїх графствах і таким чином: ми, або якщо ми будемо перебувати за межами королівства, наш верховний юстиціарій посилає двох суддів до кожного графства чотири рази на рік, які разом з чотирма лицарями кожного графства, обраними графством, будуть

розглядати у графстві певного дня і у визначеному місці графства вищеназвані асизи.

...

20. Вільна людина штрафуватиметься за малу провину лише згідно з родом вчинку, а за велику провину штрафуватиметься згідно з важливістю провини, причому повинно залишатися недоторканим її основне майно (*salvo contentemento suo*); так само (штрафуватиметься) і купець, і його товар залишиться недоторканим; і віл лан так само штрафуватиметься, і у нього залишиться недоторканим його інвентар, якщо вони підпадуть під штраф з нашого боку; і жоден з названих вище штрафів не буде накладений інакше, як на підставі свідчень під присягою чесних людей з сусідів (обвинувачених).

21. Графи і барони штрафуватимуться не інакше, як за посередництва своїх перів, і не інакше, як згідно з родом провини.

22. Клірик штрафуватиметься як утримувач свого світського утримання не інакше, ніж інші утримувачі, названі вище, а не згідно з величиною своєї церковної бенефіції.

23. Ні місто, ні окрема людина не мають примушуватися споруджувати мости на річках, окрім тих, які справдавна зобов'язані робити це по праву.

24. Ні шериф, ні констебль, ні коронери, ні інші чиновники наші не повинні розбирати справ, підсудних нашій короні.

25. Усі графства, сотні, успентеки і третини повинні віддаватися на відкуп за плату, яка встановлена справдавна, без будь-якої надбавки, за винятком наших доменіальних маєтків.

...

28. Ні констебль, ні інший якийсь чиновник не повинен брати у когось хліб або інше майно інакше, як негайно ж сплативши за нього гроші або ж отримавши від продавця добровільну згоду на відстрочення (сплати).

...

30. Жоден шериф, або наш бейліф, або хто-небудь інший не повинен брати коней або вози у будь-якої вільної людини для перевезення інакше, як з відома цієї вільної людини.

31. Ні ми, ні наші чиновники не братимемо ліс для (наших) укріплень або для інших потреб інакше, як з відома саме того, кому цей ліс належить.

...

34. Наказ, званий ргаесіре, надалі не повинен видаватися будь-кому про яке-небудь утримання, унаслідок чого вільна людина могла б втратити свою курію.

...

38. Надалі жоден чиновник (*ballivus*) не повинен залучати кого-небудь до відповіді (*ponat ad legem*) лише на підставі свого власного звинувачення, не залучаючи для цього заслуговуючих на довіру свідків.

39. Жодна вільна людина не буде арештована і поміщена до в'язниці, або позбавлена майна, або оголошена такою, що стоїть поза законом, або вигнана, або яким-небудь чином знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй та за законом країни.

40. Нікому не будемо продавати права і справедливості, нікому не будемо відмовляти в них або не уповільнювати їх.

...

42. Кожному хай надалі буде дозволено виїжджати з нашого королівства і повертатися в цілковитій безпеці, по суші і по воді, лише зберігаючи вірність нам; виняток робиться на користь суспільної користі, лише на деякий короткий термін у воєнний час; виключаються ті, що сидять в ув'язненні і поставлені, із згідно з законом королівства, поза законом, а також люди із землі, що воює з нами, і купці, з якими належить чинити так, як сказано вище.

...

45. Ми призначатимемо суддів, констеблів, шерифів і бейліфів лише з тих осіб, які знають закон королівства і мають бажання його сумлінно виконувати.

...

47. Всі ліси, які стали заповідними королівськими лісами за наше правління (*tempore nostro*), негайно ж повинні перестати бути ними (*statum dessafforestentur*); так само належить чинити і з річками, які буди оголошені нами заповідними.

...

52. Якщо хто був позбавлений нами, без законного вироку своїх перів, (своїх) земель, (своїх) замків, (своїх) вільностей, або свого права, ми негайно ж повернемо йому їх; і якщо про це виникла тяжба, хай буде вирішена вона за вироком двадцяти п'яти баронів, про яких зроблена згадка нижче, де йде мова про гарантію миру; відносно ж всього того, чого хто-небудь позбавлений без законного вироку своїх перів королем Генріхом, батьком нашим, або королем Ричардом, братом нашим, і що знаходиться в наших руках або чим інші володіють під нашою порукою, ми отримаємо відстрочення до кінця звичайного терміну тих, що прийняли хрест;² виняток складає те, про що уже розпочата тяжба або вже проводиться розслідування за нашим велінням перед прийняттям нами хреста; коли ж ми повернемося з нашого паломництва або якщо станеться, що утримаємося від нашого паломництва, ми негайно ж надамо щодо цього повну справедливість.

...

56. Якщо ми позбавили валлійців земель (або вільностей) або чого-небудь іншого без законного вироку їх перів в Англії або в Уельсі, хай вони будуть їм негайно повернені; і якщо про це виникла (уже) тяжба, в такому разі хай розбирається вона у (валлійській) марці їхніми перами, про тримання англійських – за англійським правом, про валлійські утримання – за валлійським

правом, про утримання у межах марки – за правом марки. Так само хай чинять валлійці з нами і з нашими.

...

60. Все ж ті вищеназвані звичаї і вільності, які лише ми зволили визнати такими, що підлягають дотриманню в нашому королівстві, наскільки це стосується нас щодо наших (васалів), усі в нашому королівстві, як миряни, так і клірики, зобов'язані дотримуватися, наскільки це стосується їх щодо їхніх васалів.

...

63. Тому ми бажаємо і суворо наказуємо, аби англійська церква була вільною, і аби люди в королівстві нашому мали і зберігали всі названі вище вільності, права, поступки і пожалування належно і в мирі, вільно і спокійно, повно і чесно для себе і для спадкоємців своїх від нас і від спадкоємців наших у всьому і скрізь на вічні часи, як сказано вищим. Була принесена клятва, як з нашого боку, так і з боку баронів, що все це вищеназване сумлінно і без злого наміру дотримуватиметься. Свідками були вищеназвані і багато інших. Дано рукою нашою на лузі, який називається Реннімед, між Віндзором і Степзом, у п'ятнадцятий день червня в рік царювання нашого сімнадцятого.

**Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені
5 квітня 1710 року від Різдва Христового**

(витяг)

(подається за: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>)

Але після смерті Богдана Хмельницького Московська держава численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтверджені, порушити і вщент зруйнувати, а на вільний козацький народ, нею ніколи не завойований, накинути невільниче ярмо. І скільки разів Військо Запорізьке в тому насильство терпіло, стільки ж разів змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв.

Наостанок, за гетьманства Ясновельможного Івана Мазепи, Московська держава, бажаючи остаточно здійснити свої злі наміри і відповідаючи злом за добро, замість вдячності та пошани за ту вірну службу і збитки на неї, аж до останнього нищення майна, за відвагу та військову криваву службу неодмінно хотіла перетворити козаків на регулярне військо, міста приєднати до своїх губерній, права та вольності військові знищити, Військо Запорізьке Низове викоринити й ім'я це навіки стерти, про що свідчать докази та починання. Тоді Іван Мазепа, непокоячись за цілісність Вітчизни, права та вольності військові, маючи сердечне бажання в дні свого гетьманства бачити, а після смерті своєї для вічної пам'яті імені свого залишити, Вітчизну свою квітучою і в достатку, а Військо Запорізьке Городове і Низове не тільки в непорушних, а й у розширених вольностях, перейшов під незламну оборону Найяснішого короля

Шведського – Карла Дванадцятого, який з військом своїм вступив в Україну.

...

І оскільки колишні гетьмани Війська Запорізького, залишаючись під самодержцями московськими, зважилися привласнити собі понад міру владу самодержавну, чим завдали значної шкоди давнім порядкам, правам та вольностям військовим, наклавши тягар на весь народ, тому присутня Генеральна Старшина і отаман кошовий з Військом Запорізьким, щоб запобігати такому безправ'ю, у найбільш сприятливий для того час, коли Військо Запорізьке під протекцію Найяснішої Королівської Величності Шведської прийшло і міцно її тримається, тільки для впорядкування та відновлення своїх прав і вольностей військових, домовились з Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом – новообраним гетьманом і постановили, аби не тільки його вельможність за щасливого свого гетьманського володарювання всіх досягнутих постанов і договорів непорушно дотримувалася, але щоб і за інших, майбутніх гетьманів Війська Запорізького вони були збережені і дотримувалися так, як тепер складені.

...

II

Оскільки будь-яка держава стверджується непорушною цілісністю кордонів, то й щоб кордони Малої Росії, Вітчизни нашої, утверджені пактами від Речі Посполитої Польської, найяснішої Порти і від держави Московської, особливо ті кордони, які по річку Случ за гетьманства славної пам'яті Богдана Хмельницького від тієї ж Речі Посполитої Польської до земель Гетьманських і Військових на віки віддані і пактами обумовлені, ніколи не були порушені, ясновельможний гетьман при домовленостях з Найяснішим королем Його Милості Шведським має піклуватись і, скільки Бог дасть сили та розуму, боронити, коли буде треба. Особливо ж має скаржитися про те до найяснішого маєстату Його Королівської Величності Шведської

як оборонця і протектора нашого, щоб Його Величність не дозволяв нікому не тільки прав і вольностей, а й кордонів військових порушувати і привласнювати.

...

VI

У самодержавних державах зберігається такий хвалений і суспільно корисний лад, за якого завжди, і під час війни, і в мирний час, приватно та публічно проводяться ради щодо загального добра Вітчизни, на яких самі самодержці, присутні на них, не забороняють свої рішення міністрам та радникам піддавати обговоренню та ухваленню. То чому ж серед вільного народу такий добрий лад не може бути збережений? У Війську Запорізькому при гетьманах відповідно до давніх прав та вольностей він неодмінно зберігався, але деякі гетьмани Війська Запорізького, привласнивши собі несправедливо та протиправно владу самодержавну, самовладно узаконили таке право – як хочу, так і велю. Через таке самодержавство, непритаманне гетьманському уряду, у Вітчизні та у Війську Запорізькому значно зросли порушення прав та вольностей, розорення, народний тягар, насильні та підкупні урядами військовими розпорядження, а відтак зростала зневага до генеральної старшини, полковників та значного товариства. Тому ми, Генеральна Старшина, кошовий отаман та все Військо Запорізьке, домовились і постановили з Ясновельможним гетьманом при елекції його вельможності таке право, яке має бути вічно у Війську Запорізькому збережено: у Вітчизні нашій першість серед радників належить Генеральній Старшині – як через респект до їх урядів головних, так і постійній при гетьманах резиденції; після них ідуть городові полковники, які будуть пошановані за громадських радників. Крім того, до загальної ради треба вибрати по одній визначній, розсудливій та заслуженій особі від кожного полку. Генеральні радники обираються за згодою гетьмана. З усіма цими генеральними особами, полковниками та генеральними радниками теперішній Ясновельможний гетьман та його наступники повинні

будуть радитися про цілісність Вітчизни, її добробут та про всі справи публічні і нічого без їхньої волі своєю владою не розпочинати, не встановлювати і рішень не приймати.

Для цього тепер, при елекції гетьмана, одностайною ухвалою призначаються три генеральні ради щорічно, які мають відбуватися в гетьманській резиденції: перша – на Різдво Христове, друга – на Воскресіння Христове, третя – на Покрову Пресвятої Богородиці. На них не тільки пани полковники зі старшиною своєю та сотниками, не тільки з усіх полків генеральні радники, а й послы від Війська Запорізького Низового для вислуховування та обговорення, після отримання від гетьмана доручення, мають прибувати, дотримуючись призначеного терміну. Якщо від Ясновельможного гетьмана до загальної ради надійде яка-небудь пропозиція, то всі добропорядно, без своєї чи чужої користі, без душолюбних заздрощів та ворогування зобов'язані будуть радити так, щоб ці поради не призвели до шкоди для честі гетьманської, загальних тягарів Вітчизни, розорення та, не дай Боже, згуби.

...

Якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені вільними голосами чи приватно або, якщо виникне така необхідність, й публічно на раді висловити Його Вельможності докір щодо порушення прав та вольностей без осудження та найменшої образи високої реґіментарської честі. На ті докори Ясновельможний гетьман не має ображатися та мститися, а навпаки, намагатися виправити недоладності.

Особливо ж генеральні радники, кожен у своєму полку, в якому буде обраний, владні будуть разом з городовим полковником стежити за порядком, а інші мають загальною радою управляти, заступаючись за кривди людські. Як Генеральна Старшина, полковники та генеральні радники мають поважати Ясновельможного гетьмана,

виявляти йому належні почесні та вірний послух, так і Ясновельможний гетьман має взаємно шанувати їх за товариство, а не за слуг та робочих помічників і не змушувати навмисно для приниження їхньої гідності вистоювати перед собою, крім випадків, коли в тому буде потреба.

VII

Якщо б хтось із генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства чи інших військових урядників, особливо з черні, образив гетьманську честь чи в чомусь іншому провинився, то Ясновельможний гетьман не має права сам покарати їх, а повинен буде подати до генерального військового суду кримінальну чи некримінальну справу. І яким би лицемірним чи облудним не здавався вирок, кожен, хто винен, повинен прийняти його.

VIII

Доповідати Ясновельможному гетьману про всі державні, військові справи повинні генеральні особи, які відповідно до служби постійно перебувають при гетьманові, а не слуги хатні, які жодними військовими справами не повинні цікавитися і не втручатися в державні інтєреси.

IX

Оскільки раніше у Війську Запорізькому завжди були генеральні підскарбії, які військовим скарбом, млинами, прибутками до військової скарбниці завідували та з відома гетьмана ними розпоряджалися, то й тепер загальним договором встановлюється та неодмінно узаконюється такий порядок, щоб після звільнення, дасть Бог, Вітчизни нашої від ярма московського, за згодою гетьмана та загальним рішенням був обраний генеральний підскарбій – людина значна, заслужена, маєтна та добросовісна, яка б наглядала за військовим скарбом, млинами та завідувала усілякими прибутками державними і з гетьманського відома направляла їх на потреби громадські та військові, а не на приватні.

Сам же Ясновельможний гетьман не повинен мати жодного відношення до військового скарбу і не витратити ці кошти на власні потреби, а має задовольнятися прибутками й доходами, передбаченими для гетьманської особи і булави.

...

Не тільки при гетьмані генеральний підскарбій, який пильнуватиме за військовим скарбом, має обиратися і залишатися там, де буде гетьманська резиденція, а й у кожному полку має бути два підскарбія. Це так само люди значні та багаті, які обиратимуться загальною ухвалою полковника, старшини військової та громади. Вони мають бути обізнані про полкові і міські прибутки та громадські податки, наглядатимуть за ними, матимуть у своєму розпорядженні та кожного року звітуватимуть. Полкові підскарбії, підлегли безпосередньо генеральному підскарбію, повинні будуть у своїх полках про прибутки, що належать до скарбу військового, знати, збирати та у руки генеральному підскарбію здавати. Пани полковники також не повинні цікавитися скарбницями полковими, а задовольнятися своїми прибутками та маєтностями відповідно до їх посад.

...

XVI

Часто люди бідні скаржаться на численні здирства з боку збирачів державних податків та податкових чиновників, а також ярмаркових об'їждчиків. Бідній людині взагалі неможливо на ярмарку продати будь-яку річ для полегшення своєї бідності та купити щось для власних потреб без ярмаркової плати. А не дай Боже, хоч чимось завинити, то будеш обідраним ярмарковими об'їждчиками з ніг до голови.

Тому нехай збирачі податків та податкові чиновники збирають до державної скарбниці тільки те мито і тільки з тих товарів, які будуть виражені у майнових угодах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям бідним здирства не чинячи. Так само й об'їждчики ярмаркові повинні збирати мито з тих, кому належить його платити,

а не з убогих людей, які прибули на ярмарок, щоб щось продати або купити для власних потреб. Справ жодних, не тільки кримінальних, а й поточних не відкривати і звичного здирства людям та містам не чинити. А сприяти цьому буде Ясновельможний гетьман своєю мудрою турботою та владою, котрому належить усі негаразди Вітчизни нашої виправляти, а права та вольності військові непо-рушно зберігати і охороняти.

Декларація прав людини і громадянина 1789

(витяг)

(подається за: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html>)

Преамбула

Представники французького народу, утворивши Національні збори і вважаючи, що неuczтво, забуття прав людини або зневага до них є єдиною причиною суспільних лих та корупції урядів, прийняли рішення викласти в урочистій заяві природні, невід'ємні і священні права людини, щоб ця Декларація, незмінно перебуваючи перед поглядом всіх членів соціального організму, постійно нагадувала їм їх права та обов'язки, щоб дії законодавчої і виконавчої влади, які у будь-який час можна було б порівняти з метою кожного політичного інституту, зустрічали більшу пошану, щоб вимоги громадян, засновані віднині на простих та беззаперечних принципах, спрямовувалися на дотримання Конституції і щастя для усіх. Відповідно, Національні збори визнають та проголошують перед лицем і під заступництвом Верховної Істоти наступні права людини і громадянина.

Стаття 1

Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на основі загальної користі.

Стаття 2

Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і спротив пригнобленню.

Стаття 3

Увесь суверенітет належить нації. Жодна установа, жодна особа не може здійснювати владу, яка не виходить явно від нації.

Стаття 4

Свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином права кожної людини не мають меж, за винятком тих, які

забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами. Ці обмеження можуть бути визначені тільки законом.

Стаття 5

Закон може забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. Все, що не заборонено законом, те дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом.

Стаття 6

Закон є виразом загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні. Він має бути однаковим для усіх, захищає він чи карає. Усі громадяни рівні перед ним і тому мають у рівній мірі доступ до всіх посад, місць і занять, відповідно до їх здібностей і без будь-яких розрізень, крім тих, що обумовлені їхніми чеснотами і талантами.

Стаття 7

Ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або ув'язнений інакше, як у випадках, визначених законом, і у встановленому ним порядку. Той, хто домагається, віддає, виконує або примушує виконувати свавільні накази, підлягає покаранню, але кожен громадянин, викликаний або затриманий відповідно до закону, мусить негайно коритися: він робить себе винним, якщо чинить опір.

Стаття 8

Закон встановлює лише ті покарання, які безумовно і очевидно необхідні; ніхто не може бути покараний інакше, ніж на підставі закону, ухваленого і оприлюдненого до скоєння злочину, і правомірно застосованого.

Стаття 9

Кожна людина є невинуватою, доки її не визнано винною, тому у разі необхідності затримання, будь-яка надмірна суворість при його здійсненні повинна каратися жорстокими репресіям зі сторони закону.

Стаття 10

Ніхто не може переслідуватися за свої погляди, навіть релігійні, якщо їх вираження не порушує громадського порядку, встановленого законом.

Стаття 11

Вільне вираження думок і поглядів є одне з найбільш дорогі цінних прав людини: тому кожен громадянин може вільно висловлюватись, писати і друкуватися, але відповідати за зловживання цією свободою у випадках, встановлених законом.

Стаття 12

Правалюдності громадянина мають гарантуватися спільною силою: тому ця сила встановлюється в інтересах усіх, а не в інтересах тих, кому вона довірена.

Стаття 13

Для підтримки спільної сили і на адміністративні витрати є необхідним загальний внесок. Він повинен бути рівномірно розподілений між усіма громадянами пропорційно до їхніх статків.

Стаття 14

Усі громадяни мають право переконатися самостійно або через своїх представників у необхідності загального внеску, задля добровільної згоди, щоб слідкувати за використанням і визначати суму, підстави, порядок і тривалість сплат.

Стаття 15

Суспільство має право вимагати, аби кожен представник влади звітував про свою управлінську діяльність.

Стаття 16

Суспільство, у якому не забезпечуються гарантії прав та відсутній поділ влади, не має конституції.

Стаття 17

Оскільки власність є недоторканною і священним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у разі очевидної, юридично встановленої суспільної необхідності і за умови справедливого і попереднього відшкодування.

НОТАТКИ

Наукове видання

КУЧУК АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

**ПРАВО В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ:
ПРАВОВИЙ ДИСКУРС**

Монографія

Технічне редагування	<i>Т. Шутова</i>
Обкладинка	<i>В. Савельєва</i>
Верстка	<i>Ю. Ковальчук</i>

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 02.02.2023 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Octava. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 7,56. Наклад 100. Замовлення № 010м/0223.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.